ИЗЛИЗА
ЧЕТИРИ ПЪТИ
ГОДИШНО

4/1975

НУМИЗМАТИКА

КОМИТЕТ ЗА ИЗКУСТВО И КУЛТУРА

НУМИЗМАТИКА

КОМИТЕТ
ЗА ИЗКУСТВО
И КУЛТУРА

ГОДИНА X

КНИЖКА 4/1975

СЪДЪРЖАНИЕ

А. Рогалски - 3 - По въпроса за монограмите на магистратите при гръцките монети

Ив. Карайотов - 10 - Монети от разкопките на "Малкото кале" край Созопол и от тракийската крепост на Мандренското езеро

И. Юрукова - 17 - За началото на монетосеченето на Никополис ад Иструм - т.н. монета на Сабина Попея

В. Нешева - 23 - Женският аристократически костюм през Втората българска държава

Я. Янев - 49 - Находка на сребърни монети от с. Драговищица

На лицевата страна на корицата: Монета на Ив. Александър

НУМИЗМАТИКА

ИЗДАНИЕ КОМИТЕТА ИСКУССТВА
И КУЛЬТУРЫ

NUMISMATICA

EDITION DU COMITEE
DE L'ART ET DE LA CULTURE

NUMISMATICA

HERAUSGEGEBEN VON DER KOMITEE
FÜR KUNST UND KULTUR

NUMISMATICA

EDITED BY COMMITTEE
FOR ART AND CULTURE

ADRESSEZ TOUTES DEMANDES D'ABONNEMENT
A DSP „HEMUS", ROUSKI 6, SOFIA, BULGARIE

АБОНИРАНЕТО ЗА СТРАНАТА СТАВА ЧРЕЗ РЕП
ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ 1,20 ЛВ.
ОТДЕЛЕН БРОЙ 0,30 ЛВ.

Главен редактор:
Ст. н. с. ЙОРДАНКА ЮРУКОВА

Редакционна колегия:
Ст. н. с. Димитър Николов, Никола Гайдаров, Адолф Рогалски, Върбан Драганов, Иван Върбанов

Rédacteur en chef:
YORDANCA YOUROUCOVA

Rédaction:
Dimitre Nicolov, Nicola Gaïdarov, Adolf Rogalski, Varban Draganov, Ivan Varbanov

ПО ВЪПРОСА ЗА МОНОГРАМИТЕ НА МАГИСТРАТИТЕ ПРИ ГРЪЦКИТЕ МОНЕТИ

Адолф Рогалски

Монограмите при гръцките монети не са проучени цялостно.Те представляват в съкратен вид предимно имена на магистрати, етникони,имена на градове или области,стойности на монети, длъжности и др.Имената на владетелите се срещат също във вид на монограми.[1]

Вече установихме,че гравьорите,противно на което бихме очаквали,не винаги използуват едни и същи букви за монограма на един и същ етникон или град.Дори и в случаите,когато буквите са еднакви,те не винаги са свързани по един и същи начин.

Така например в Одесос,при един и същ магистрат К О I срещаме одесоски монограми,чиито букви О,Δ ,Н са свързани по най-различни начини така,че дори за един и същ период от време одесоският монограм не е постоянен.[2]

Тук ще се опитаме да установим,че и при изписване името на един и същ магистрат монограмът не остава постоянен.За тази цел ще си послужим с монограми на магистрати,срещани предимно при монети на Александър Велики и Лизимах и при техните подражания,при тетрадрахмите на Атина от т.н."нов стил" както и при някои други монети.

Най-напред ще се спрем върху "симетричните"монограми,чиито конфигурации са симетрични спрямо една ос,т.е.единият от тях е огледален образ на другия.

Майсторът гравьор,за да изготви печат,с който ще се коват например монети с монограм 1 би следвало да гравира върху монетния печат огледалния му образ,т.е.монограм 2.[3] Волно или неволно,той обаче гравира върху монетния печат монограм 1.Тогава върху манетата ще се отпечата монограм 2 вместо 1.Тук ще

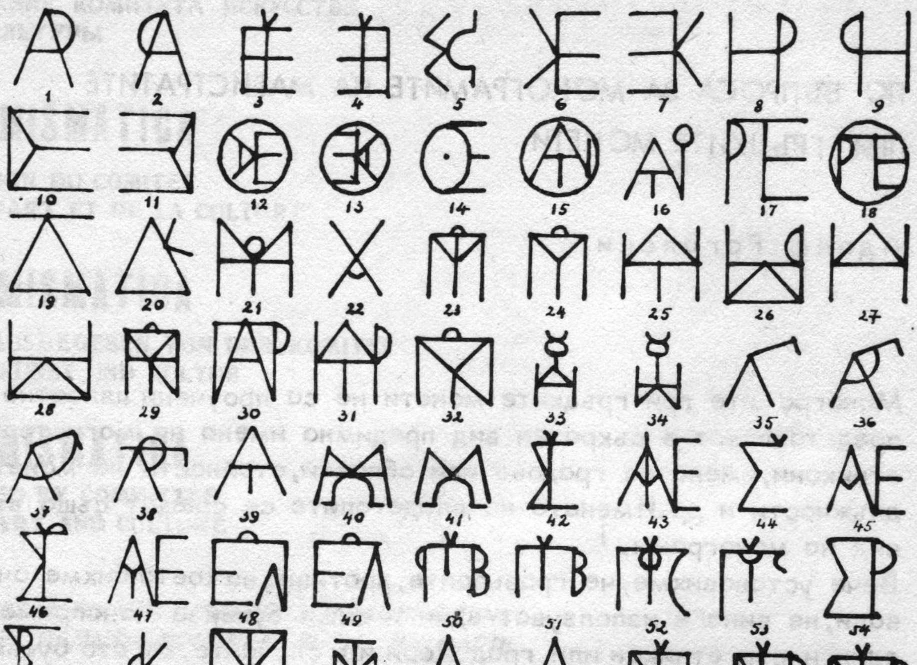
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96

1-94 Монограми на магистрати.

95-96 Монограми на Реметалк I.

посочим само няколко примера от подобни симетрични монограми:

При една Александрова драхма, в полето вляво, под ръката на Зевс, личи монограм 3, а под трона-роза, докато при друг подобен екземпляр розата е в полето вляво, а под трона-монограм4, огледален образ на монограм 3 4 / Müller ,129 и 130/. При други Александрови драхми, докато в полето вляво имаме монограм 5, под трона личат симетричните монограми 6 или 7 / Müller , 1604 и 1605/.

При една Лизимахова тетрадрахма на Лампаск, в полето вляво, под ръката на Атина срещаме монограм 8, а при друга-монограм 9. И при двата случая в отреза е изобразен полумесец / Thompson, 47/. При Лизимахови тетрадрахми на Ефес, докато в полето вляво е изобразена пчела, в отреза имаме монограм 10 или 11 / Thompson ,166/. При тетрадрахми на Пергам ковани от същия владетел, срещаме монограми12 или 13 в полето вляво, докато в крайното поле вляво са изобразени полумесец или херма / Thompson ,217/.

По-нататък ще се занимаем с група монограми, които съдържат еднакви букви в лигатурата, но се различават по начина на свързването им, или пък не съдържат същия брой еднакви букви, но при различните случаи са на лице един или повече идентични допълнителни елементи-втори монограм, символ и т.н. От големия брой подобни примери тук ще посочим само няколко:

При една Лизимахова тетрадрахма срещаме група от монограми 14 и 15, поставени в полето вляво, а при друга-монограм 16, в полето вляво и вариант от монограм 14 в отреза / Müller ,315 и 316/. При други две Лизимахови тетрадрахми в полето вляво имаме съответно монограми 17 и 18, а в отреза съответно 19 и 20 / Müller ,406 и 407/. При трета група Лизимахови тетрадрахми срещаме съответно монограми 21, в полето вляво, и 22 в отреза, а при втората тетрадрахма монограми 23, в полето вляво, и 22 в крайното поле вдясно / Müller ,535 и 536/. При друга група подобни тетрадрахми съответно в полето вляво, в отреза и крайното поле вдясно срещаме групата от монограми 24-26, а при втората тетрадрахма-монограми 24, 27 и 28 / Müller ,538 и 539/. При пета двойка Лизимахови тетрадрахми, в полето вляво срещаме съответно монограми 29 и 24, а в крайното поле вдясно и при двете монети-монограм 30 / Müller ,540 и 541/. При шеста двойка подобни тетрадрахми, монограм 31 се намира съответно в крайното поле вдясно или в отреза, а в полето вляво-монограм 29 или 32 / Müller ,542 и 543/. При една Александрова драхма и една тетрадрахма вполето вляво имаме съответно монограми 33 и 34, а под трона и при двете монети-осмолъчна звезда/ / Müller ,172 и 173/. При четири Александрови тетрадрахми, под трона, срещаме съответно монограми 35-38, докато и при четирите, в полето вляво е изобразен македонски шлем, а в отреза-монограм 6 / Müller ,232-235/. При една Александрова драхма имаме монограм 39 в полето вляво и монограм40 под трона, а при друга, на съответно същите места-монограми 39 и 40 / Müller ,789 и 790/. При три Александрови тетрадрахми на Темнос, в полето вляво, имаме и при трите монети Ойнохое и лозова клонка с 3 чепки и съответно монограми 42, 43 при първата, 44 и 45 при втората и 46 и 47 при третата / Müller ,961-963/. При две Александрови тетрадрахми на Приене, в полето вляво срещаме и при двете монети предна част на тризъбец, инициалите ПРI и монограми 48, при първата, и 49 при втората. При първата тетрадрахма в отреза е изобразен още и меандър / Müller , 1030 и 1031/. При две Александрови тетрадрахми на Хиос, в полето вляво и при двете монети е изобразен сфинкс, емблемът на града, и съответно монограм 50, при първата, и 51 при втората / Müller ,1087 и 1088/. При друга двойка тетрадрахми на Хиос с ембелемата на града имаме съответно монограми 52 и 53 / Müller ,1110 и 1111/. При две Александрови статера, в полето вляво е изобразена здвойна брадва и съответно монограми 54 и 55 / Müller ,1134 и 1135/. При други Александрови тетрадрахми докато под трона имаме монограм 56, в полето вляво срещаме съответно монограми 57 и 58 / Müller ,1654 и 1655/.

В своя труд върху монетите от нов стил на гр. Атина, при тетрадрахми с монограми М. Томсон се е натъкнала на подобни особености, Така например най-малко следните седем групи монограми 59-60, 61-64, 65-67, 68-69, 70-71, 72-75, 76-81 трябва да бъдат посочени и сигурно представляват 7 магистрати, а не 23 колкото е броят на разновидностите на въпросните монограми.

При два златни статера на Деметрий Полиоркет, в полето вляво личи буквата I, а вдясно - съответно монограми 82 и 83 [6]. Като имаме пред вид редкостта на тези монети, наличието и при двата статера на буквата I, инициал на един от магистратите, несъмнено двата монограма 82 и 83 представляват един и същ магистрат. При една колективна находка на монети от I и II македонска област, открита през 1958г. в с. Новград, Русенско, в три групи от тройка монограми срещаме следните варианти: при първата група, третият монограм е 84 или 85, при втората, първият монограм е 86, 87 или 88, при третата, първият монограм е 89 или 90, а третият - 91, 92, 93 или 94[7].

Според нас, при повече от посочените примери, т.е. при няколко монети на един и същ владетел или град, ковани през един и същ период от време, с монограми образувани от еднакви букви, макар и до известна степен различно свързани или дори с различен брой букви, ако са на лице един или повече допълнителни идентични елементи, можем с голяма вероятност да приемем, че и магистратите, представени от въпросните монограми, са идентични. Вероятно някои по-старателни и по-опитни гравьори са влагали в монограмата всичките букви на името на магистрата, други само по-важните, а трети, от невнимание, са забравяли някои от тях[9]. С други думи, при гръцките монети гравьорите са имали известна свобода при гравиране на магистратските монограми[10].

1. За етникони, имена на градове... , вж. А. Рогалски. Един нов монограм на Одесос. - Нумизматика, VII, кн. 2-3, заб. 1, под печат; Victor Gardhausen. Das alte monogrammen, Wiesbaden, ed. 1966, S. 14, 15, 16, 34, 36 и т.н. За стойност на монети, вж. А. Рогалски. За някои "фалшиви" антични мо-

нети, сечени на Балканския полуостров, III - една сребърна монета с образите на тракийския цар Реметалк I и римския император Август. - ИНМВ, V/XX/, 1969, с.86, заб. 101. За длъжности, вж. Hasan Čeka. Questions de numismatique illyrienne, Tirana, 1972, p. 84-85. V. Gardhausen, op. cit., S. 32. За имена на владетели, ibidem s. 37-38 и т.н.; А.Н.Зограф. Античните монети. - МИА, 16, Москва, 1951, с. 191-203.

2. А.Рогалски. Един нов монограм на Одесос, цит.съч., под печат.
3. Номерата на монограмите посочени в текста съответствуват на номерата на монограмите в таблицата.
4. За Александровите монети, вж. L.Müller, Numismatique d'Alexandre le Grand, Planches et Tables, ed. 1957, nas 1-1714. За лизимаховите монети, вж. L.Müller. Lysimachus, king of Thrace, minst and mint-marks, ed. 1966, No. 1-565 и M.Tompson. The Mints of Lysimachus. - Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson, Oxford, 1968, p. 163-182, No. 1-257.
5. M.Tompson. The New Style Silver Coinage of Athens, New York, 1961, p. 32, 41-42, 43-44, 45-46, 50, 91-93. V.Gardhausen, op. cit., никъде не споменава за подобни особености на монограмите на магистратите.
6. За монограм 82, вж. E.T.Newell. The Coinages of Demetrius Paliorcetes, Oxford, 1962, p. 101, 93, pl. VIII, 14-15. за монограм 83, вж. A guide to the principal coins of the Greeks London, 1959, pl. 29,8.
7. В.Димова. Колективна находка на монети от I и II македонска област. - Археология, I, 1959, кн. 1-2, с.82, обр. 61-6,8 и 12.
8. Имаме предвид, че при гръцкия език от един и същ корен може да се образуват много лични имена и е твърде възможно между посочените по-горе примери от групи подобни монограми да има и такива, които представляват различни магистрати.
9. Ето какво пише E.Babelon. Traite' des monnaies grecques et romaines, Paris, 1901-1933, I, p.. 921-922: "... случвало се гравьори да извършват при изготвяне на монетните печати явни грешки от незнание, неопитност или

разсеяност. Символи, атрибути, букви от легендите са понякога забравени, поставени наопаки, разместени и това дори в най-добрите периоди на изкуството."

10. Тук намираме за уместно да споменем, че при една бронзова монета на Реметалк I, върху шията на владетеля личи негов релефен монограм-95, докато при една сребърна драхма на същия владетел, кована в Византион, в полето вдясно е изобразен видоизменен монограм-96 на Реметалк I, при който в лигатура могат да се отгатнат и някои от буквите на титлата му ΒΑΣΙΛΕΩΣ
За монограм 95, вж. Й. Юрукова. Антични монети в България, табл. VII, 49. За монограм 96, вж. А. Рогалски. За някои "фалшиви" .... цит.съч., с. 83, обр. 3 и Й. Юрукова. Принос към тракийската нумизматика. - Археология, XIV, 1972, кн. 2, с. 34, обр. 1.

МОНЕТИ ОТ РАЗКОПКИТЕ НА "МАЛКОТО КАЛЕ" КРАЙ СОЗОПОЛ И ОТ ТРАКИЙСКАТА КРЕПОСТ НА МАНДРЕНСКОТО ЕЗЕРО

Иван Карайотов

Тракийската крепост "Малкото кале "се намира в разклонението на Странджа - Меден рид на 14км. от Созопол,древната Аполония и на 5 км. от Черно море по права линия към къмпинг "Чайка ".Тя стана известна в науката при експедицията на НЕК през 1972 год.От 1973г.Институтът по тракология и музеите в Бургас и Созопол водят тук редовни археологически разкопки.[2] Крепостта заема естествено защитено място на билото на върха "Малкото кале" и има площ около 4 дк.Културните наслоявания на места достигат на дълбочина 2,5 м.Животът е започнал през втората половина на 2-то хилядолетие пр.н.е. на границата между бронзовата и желязната епоха.При първите строителни периоди на крепостта траките са използували най-рационално естествения характер на терена - изобилието от високи 3,5 - 4 м скални образувания.Незначителните преграждания между скалите са били достатъчни да им осигурят безопасност.Нещо повече огромните скали са функционирали и като носещи елементи "стени" и "колони" в жилищата на първите обитатели.Приблизително най-точна представа за външния вид на тези своеобразни архитектурни паметници,от които сега се откриват само фрагменти от подова замазка и глинена стенна мазилка,ни дават Странджанските и Сакарските долмени.Според последните становища на учените те са от същото време [3].След възникването на Созополския полуостров на милетската колония Аполония в края на VII в.пр.н.е. траките от крепостта "Малкото кале" заздравяват нейната укрепителна система.Построена била стена от суха каменна зидария с шир.1,80 - 1,90 м ,която продължава предишните строителни традиции. Естествените скални образувания се използват, за да подпират стената, или пък там, където те са високи са направени изкуствени преграждения в подножието им и тогава скалите са се издигали като естествени зъбери над отвесната стена. Най-високите скални образувания са придобили функцията на бойни кули. Подсилването на укрепителната линия през VII в. пр.н.е. вероятно е било предизвикано от необходимостта да се запази тракийското господство над медните залежи в крайбрежните разклонения на Странджа, за да могат тракийските династии да контролират експлоатацията на металния продукт.

От Vв.пр.н.е. в крепостта започват да изобилстват гръцки вносни материали. В културните пластове, съответстващи на периода на колонизацията, започват да се откриват и аполонийски монети. През 1975г. се откриха две бронзови монети, които не срещаме сред публикуваните досега. Особено интересна е тази от тях, която и върху двете си страни възпроизвежда шедьовъра на гръцкия скулптор Каламис-бронзовия колос на Аполон, гордостта на древна Аполония.

На лицевата страна на тази монета / №1 по каталога, обр.1/ е представена глава на Аполон надясно. Косата е навита на руло и образува кок на тила. По шията пада вертикална къдрица. Този начин на третиране на прическата е преходен между традицията на архаичните куроси и изображението на Аполон от западния фронтон на храма на Зевс в Олимпия. В косите липсва характерния за конвенциалните изображения на това божество лавров венец [4]. Представителят на строгия стил в античното изкуство Каламис в никакъв случай не би могъл да си позволи да изобрази лавъра и като атрибут в дясната ръка, и като венец на главата на своята статуарна творба. Носът на Аполон е прав, а брадата развита-белези, характерни също за изкуството от началото на Vв. пр.н.е. Ясно е, че гравьорът на монетния печат на тази уникална засега монета е следвал един обощоизвестен образец и не се е нуждаел от лавровия венец, за да бъде разпознато изобразеното божество. Аполонският колос е бил известен в целия античен свят.

На опакото на монетата бронзовата статуя е представена цялостно. Аполон е застанал прав насреща. Затруднен при пренасянето на кръглата скулптура върху миниатюрния монетен релеф, гравьорът е изобразил държащата лавров ствол дясна ръка рязко отделена от тялото, от лакътя надолу. В горната си част тази ръка е представена успоредно на тялото. По този, макар и наивен, начин е постигнат ракурс и ние по-ясно отколкото върху известните досега монети 5 виждаме, че лавровият ствол е стоял пред статуята. Същото е положението с лявата ръка, която в горната част до лакътя е по-дълга от дясната и стои успоредно на тялото. За съжаление контрамарката е повредила монетата в дясното поле и само смътно се долавя, че в долната си част лявата ръка много по-малко се отдалечава от тялото, отколкото дясната. С нея Аполон е държал лък и стрели. На монетата е запазена само горната част на арката на лъка.

Аполон е стъпил върху десния си крак, а левият, малко отпуснат, е поставен встрани. Ходилата са изобразени раздалечени едно от друго като дясната е по-късо. Това е така защото десният крак на статуята е стоял по-назад от левия. Тазът в дясната си половина е по-висок. От изображението на монетата ясно се вижда, че силуетът на статуята, гледана отпред, не е бил симетричен както е при архаичните куроси, а вдясно е бил по-извит. Дръпнатите назад рамене подчертават гръдната мускулатура. Благодарение на новооткритата монета вече можем да бъдем сигурни, че високата 30 лакти /13,45 м./ бронзова статуя на Аполон е била отлята в първата четвърт на Vв.пр.н.е.- тя с няколко десетилетия е предшествувала Аполон от Олимпия. Чрез нея Каламис е обогатил представянето на движението в гръцката пластика, внасяйки реализъм във формата, е проправил пътя към скулптурата на класическия период, чийто най-забележителен представител е Фидий. С основание можем да се гордеем, че българският черноморски бряг е бил мястото, където се е реализирало едно голямо явление в световното изкуство. Това е било възможно благодарение разцвета на тракийската металургия в Странджа и ние с основание можем да предположим, че отливането на Аполон от Каламис е дело на тракийски леяри.

Втората бронзова монета / № 2 по каталога, обр.2 / има на лицето образа на Горгона, представена насреща Досега това изображение беше известно само от най-ранната емисия аполонийски сребърни монети /480-450 г.пр.н.е./. Релефът върху новия екземпляр е плитък и пипалата на чудовището са представени като малки пламъчета, рамкирани от многоъгълник.

На опакото виждаме пак Аполон, но облечен в дългадреха в ход надясно с лаврова клонка в ръката. В надписа гравиран в полето вляво едва личат АПО - трите начални букви на иметс на Аполония, а въз основа на подредените напречно на Аполон букви се възстановява името на монетния магистрат [’ Аи] ουσιλέως.

Тази монета се датира между 225 -175 г.пр.н.е. Основание за тази датировка намираме в името на монетния магистрат, с което е маркирана друга публикувана от проф. Т. Герасимов аполонийска бронзова монета, която обаче се различава от нашата по изображенията.[6]

На крепостта се откриха и други три бронзови монети от твърде разпространения тип глава на Аполон, увенчан с лавров венец надясно върху лицевата страна и с изправена котва върху обратната. Двете монети са силно корозирани, а върху по запазената се четат буквите IH / № 3 по каталога, обр. 3/. През 1974г. в елинистическите пластове се откри не добре запазена месамбрийска бронзова монета с глава на амазонка върху лицето и с Атина Алкис на опакото.[7]

За отношенията на Аполония с траките от съседния богат с медни залежи район, южно от Бургас говорят и петте аполонийски монети, открити от Вълчан Димов Матев от мина "Върли бряг" сред развалините на друга тракийска крепост, намираща се на северния бряг на Мандренското езеро.[8] Макар да са в лошо състояние всички те бяха определени / № 4,5,6,7 и 8 по каталога/.

От крепостта на Мандренското езеро е и месамбрийската бронзова монета, № 9 по каталога. Тя има на лицето шлем без грива насреща, а върху опакото колело с четири спици, обградено с лъчи и първите начални букви от името на града ΜΕΣΑ . Наличието на буквата Σ вместо Т, както е при по-ранните монети е белег, който показва, че монетата е сечена в средата на IIв.пр.н.е.[9]

Античните монети, открити в тракийските крепости на "Малкото кале" и при Мандренското езеро свидетелстват за тесните икономически контакти между Аполония и Месамбрия от една страна и крайбрежните тракийски племена от друга. Присъствието на месамбрийски монети в район близък до Аполония не трябва да ни учудва, тъй като крайбрежнитетраки са влизали във взаимоотношение с отделните гръцки градове държави на държавническо равнище.[10] Фактът, че броят на аполонийските монети и в двете крепости е по-голям се дължи на по-голямата близост до Аполония. Тракийските крепости южно от Бургас и по Меден рид, заедно със колониалните полиси Аполония и Месамбрия и находките, откривани тук ни тласкат към заключението, че в случая ние се натъкваме на близки по стопанско и икономическо значение поселищни единици, които дават единен културноисторически облик на нашето южно Черноморие през античността.

---

1. Б. Димитров, Тракийски крепости и селища в околностите на Аполония Понтика, сб. Студентски проучвания, т.1, 1973, с.5-17
2. Мегалити в Тракия, т.1 /под печат/ статиите на Мария Цанева, И. Карайотов и М. Домарадски
3. И. Венедиков и И. Панайотов, статия върху сакарските долмени в Мегалити в Тракия, т.1 /под печат/ Сведенията дължа на ст.н.сътр. Иван Венедиков, за което му благодаря.
4. Според проф. Т. Герасимов /в. И. Венедиков и Т. Герасимов, Тракийското изкуство, С.1973, с.52/ Аполон на Каламис е имал лавров венец. Това предположение се оказва несъстоятелно след откриването на тук публикуваната монета.
5. Т. Герасимов, Статуята на Аполон от Каламис в Аполония на Черно море, ИНМБс, т.2, 1965, с.1 - 9, обр.2, 3, 4, 5 и 6
6. Т. Герасимов, Монети от некропола на Аполония, сб. Аполония, С, 1963, с.336, № 1209, Табл.180
7. Й. Юрукова, Античните монети в България, С. № 16
8. И. Карайотов, Тракийска крепост на северния бряг на Мандренското езеро, сп. Изкуство, 1975, кн.3-4, с.22-29
9. Т. Герасимов, Неиздадени автономни монети на Месамбрия на Черно море, ИНМБс. т.1, 1950, с.27, №17 и 18
10. А. Фол, Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха, С.1975, с.89
11. Т. Герасимов, Монети от некропола на Аполония, сб. Аполония, С.1963, с.331 № 1226
12. Т. Герасимов, о.с. № 1173
13. Т. Герасимов, о.с. № 1174, 1175
14. Т. Герасимов, о.с. № 1218
15. Т. Герасимов, о.с. № 1178

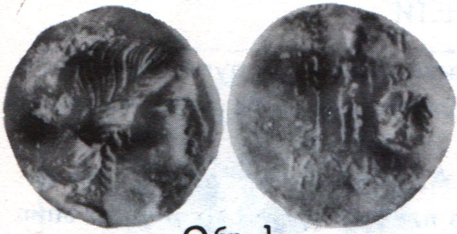

Обр.1

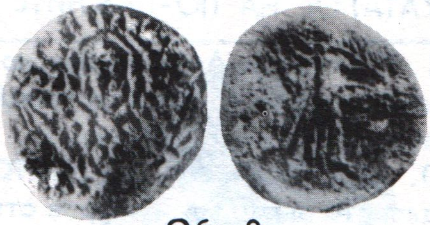

Обр.2

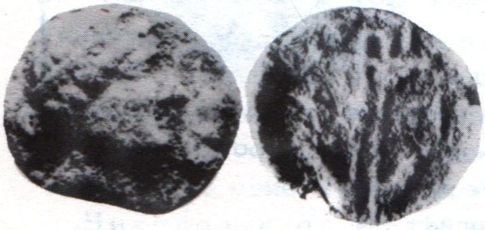

Обр.3

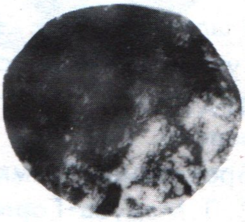

Обр.4

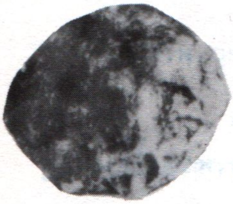

Обр.5

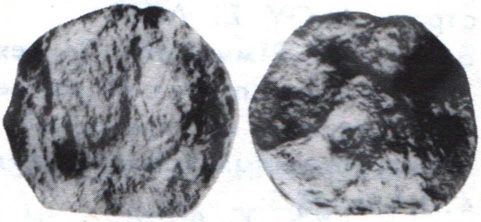

Обр.6

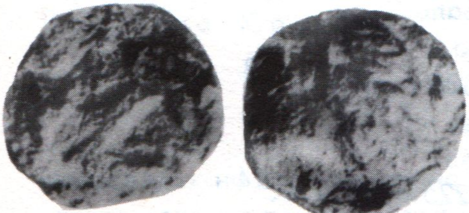

Обр.7

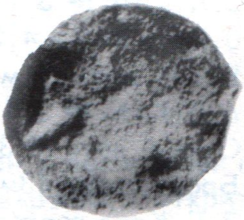

Обр.8

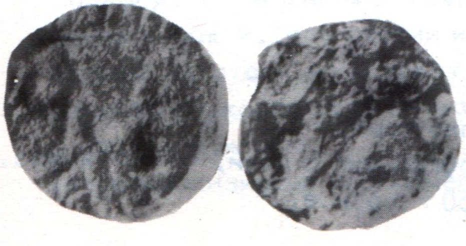

Обр.9

Снимки: Любомир Кирилов Желязков

Бургас, Окръжен исторически музей

КАТАЛОГ НА ПО-ВАЖНИТЕ МОНЕТИ

1. Л.Глава на Аполон надясно.Косите, навити на руло,обрамчват челото и слепоочията на тила,се сплитат в кок.Встрани по шията вертикален къдрав кичур.

0. Α ΠΟ ΛΛΩ ΝΙΗΤΩΝ Аполон,прав,гол,насреща в дясната ръка държи лавров ствол,в лявата лък и стрели,е стъпил върху поставка,над която са изобразени двете му ходила,раздалечени едно от друго.В дясното поле кръгла контрамарка-Атина в шлем надясно /Контрамарката е на Калатис,днес Мангалия в Румъния/.Под поставката име на монетен магистрат ΚΑΛΛΙϹ ΤΡΑΤΟΥ .Монетата е покрита с благородна зелена патина и чувствително извита при контрамаркиране.

Бронз,диам 26 мм /обр.1/,3 век пр.н.е.

2.Л.Медуза-Горгона в плитък релеф.

0.ΑΠΟ Аполон прав в ход надясно,облечен с дълга дреха,държи лаврова клонка.В лявото и дясното поле име на монетен магистрат ΑΚΟΥ ΣΙ ΛΕΩΣ

Бронз,диам.21мм /обр. 2/,между 225 и 175 г.пр.н.е.

3.Л.Глава на Аполон с лавров венец надясно.

0.ΙΗ Изправена котва,в дясното поле рак,долу,Α

Бронз,диам.17мм /обр.3/,между 306 и 150 г.пр.н.е.[11]

4.Л.Като № 3

0.ΝΥ Изправена котва.Силно корозирала.

Бронз,диам.9мм 350-306 г.пр.н.е.[12]

5.Л.Като № 3 и 4.Силно корозирала.

0.Като № 3 и 4.Силно корозирало.

Бронз,диам.11мм /обр.5/ 350-306 г.пр.н.е.[13]

6.Л.Като № 3,4 и 5.Силно короз.

Опако: като № 3,4,5.Силно короз.

Бронз,диам.13мм /обр.6/,250-225 г.пр.н.е.[14]

7.Л.Като по-горе 0.Като по горе

Бронз,диам.9мм /обр.7/,350-306 г.пр.н.е.[15]

8.Л.Като по-горе

0.Като по-горе.Фрагментирана

Бронз,диам.11мм.

9.Л.Шлем без грива насреща.Силно короз.

0. ΜΕΣΑ Колело с четири спици,оградено с лъчи, Слабо короз.

Бронз,диам.9мм. /обр.8/ към 150 г.пр.н.е.

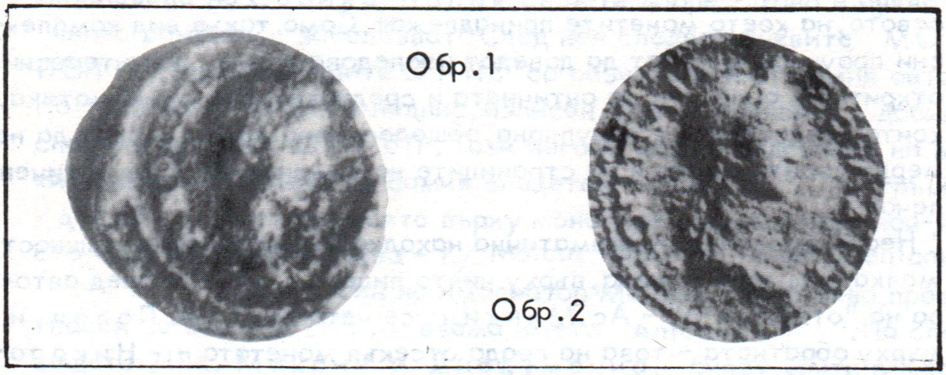

Обр.1

Обр.2

1. Бронзова монета с името и образа на Диадумениан сечена в Никополис ад Иструм - лицева страна
2. Бронзова монета на Перинт с името и образа на Сабина Попея

ЗА НАЧАЛОТО НА МОНЕТОСЕЧЕНЕТО НА НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ - т.н. МОНЕТА НА САБИНА ПОПЕЯ

Йорданка Юрукова

Напоследък на страниците на нашия ежедневен и периодичен печат се появиха няколко статии и съобщения, свързани с"открития" и"новости" з областта на нумизматиката, чиито автори-любители поднасят на широкия кръг любознателни читатели неточни сведения и факти. Тези статии и съобщения не само водят до заблуждение читателя, но нанасят сериозни вреди на българската нумизматика, която като наука се ползува с безспорен авторитет и у нас и в чужбина.

Тя-специализирана историческа наука борави с конкретни веществени паметници-монетите,чието определение и проучване се свързва винаги с икономическата и политическа история на обществото, на което монетите принадлежат.Само такъв вид комплексни проучвания могат да доведат изследовачите и до интересни открития в областта на античната и средновековна нумизматика, които представени в популярна,общодостъпна форма,могат да намерят своето място и на страниците на ежедневния и периодичен печат.

" Необикновената нумизматична находка" представлява всъщност малка бронзова монета,върху чиято лицева страна,според автора на "откритието" - Ас.Минкин, се чете името на Попея, и върху обратната - това на града отсекъл монетата - Никополис ад Иструм. Това ранно датиране на въпросната монета 63-65г., което се покрива с годините, през които Сабина Попея е била съпруга на римския император Нерон, позволява на Минкин да постави нова хронологична граница на монетосеченето на един от най-значителните градове в Долна Мизия -Никополис ад Иструм, а оттук и да приеме, че самият град е съществувал и секъл монети много преди победоносните походи на Траян срещу даките .[1] В това именно се състои и "забележителността" на самото откритие.[1]

Преди обаче да приемем тези изводи, които действително биха имали значение при разрешаването на някои основни въпроси, свързани с монетосеченето на градовете в Тракия и Мизия по време на римското владичество, следва да се спрем на основния въпрос-правилно ли е определена монетата характеризирана като "необикновена нумизматична находка" . Въпреки нейния малък диаметър /16,5-17мм/ясно се вижда, че върху лицевата и страна /обр.1/ е представен гологлав бюст на владетел-обстоятелство, което е подвело автора да приеме, че това е образ на жена-съпруга на владетел / върху римските монети императорите са представени или с лавров венец или с лъчеста корона на глава/. Около този образ отляво надясно, според автора се чете името ПОППЕА, след което поради подхлъзване на печата е изпусната титлата ΣΕΒΑΣΤΗ.

В това четене на лицевия надпис, което е от първостепенно значение за определението на самата монета, поради недоглеждане или неразбиране, са допуснати следните грешки. Първата начална буква, която според Минкин е "корозирана" и не се вижда ясно

/ а именно нейното присъствие той не може да обясни в монета приписвана на Сабина Попея се чете добре - това е буква К, чиито рамена се забелязват. След нея следват буквите МОППЕЛ. Всъщност буквите О П П Е са разчетени и от самия автор. Но този начин лицевия надпис, изписан отляво надясно, добива следния вид : К МО П П Е Л. Тази негова форма подсказва на всеки специалист името на самия владетел - цезар / на гръцки ΚΑΙΣΑΡ - титла, която върху монетите се представя най-често чрез началната буква - К/ Marcus Opellius Duadumenianus, , син на император Макрин, който бива провъзгласен за цезар в 217г. и взема името Antoninus . На следващата 218г. Макрин и Диадумениан биват убити в Кападокия.[2]

Върху монетите сечени от градовете в източната част на Балканския полуостров, Диадумениан - невръстно осемгодишно дете, е представен с къси къдрави коси, гологлав, така както е изобразен и върху монетата на Никополис ад Иструм, предмет на нашето внимание.

Изображението на Конкордия, представено върху обратната страна на монетата, около която се чете ясно надписът NICOΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟC Ι / - съкращение от ”Ιστρον /, позволява още по-лесно и абсолютно точно да идентифицираме самата монета с тази обнародвана в Корпуса на монетите на Никополис ад Иструм /основно съчинение върху монетите на този град, явно непознато на автора,/съставен от видния немски нумизмат Б. Пик още в края на миналия век.[3]

Освен тези основни грешки - погрешно определяне на самата монета и непознаване на основното съчинение, в което са събрани монетите на града, който я е отсякъл, могат да се добавят и следните забележки.

На първо място. За да се обясни присъствието на буква Е, която в надписа, гравиран върху разглежданата от нас монета, замества дифтонга АІ / чрез който върху монетите на Перинт е представено името на Попея- ΠΟΠΠΑΙΑ /[4] Минкин стига до заключението, че върху монетата на Никополис ад Иструм "дифтонгът" е опростен и заменен съгласно произношението." Такова твърдение обаче е напълно голословно и не почива на никакви реални факти. Всички надписи гравирани върху монетите сечени в градовете в Тракия и Мизия са на гръцки език

/ с изключение само на монетите сечени от колониите- Деултум и др., които са на латински/, в които имената и титлите на владетелите са били представени идентично. Не бива да се забравя, че монетите са винаги един от основните документи на официалната власт и че такива грешки, обяснени с "различните произношения на гръцкия език" при тях са недопустими.

На второ място. Самото изображение представено върху въпросната монета се различава основно от това на Сабина Попея, познато ни от монетите на Перинт.[5] При последните Попея е представена с характерните за императриците от I-началото на IIв. строга прическа - коси, вдигнати над челото във формата на диадема, които се спускат зад тила увити в дебела плитка /обр. 2/. Тази прическа не се забелязва върху разглежданата от нас монета.

На трето място. И без да се търси чий е образът, представен върху въпросната монета, нито чие име съдържа гравираният върху нея надпис, достатъчно бе да се погледне фактурата на монетата, за да се види, че във всеки случай нейното отсичане е станало след средата на IIв. Специално за Никополис ад Иструм монети с такава фактура се секат при Септ. Север, Макрин, Диадумениан и Елагабала - владетели от края на II-първите две десетилетия на IIIв.[6] Добре известно е обстоятелството, че бронзовите монети от малък номинал са били предназначени за задоволяване нуждите на местните дребни стоково парични отношения и затова те са циркулирали главно на територията на града, който ги е секъл и пускал в обръщение.

На четвърто място. Авторът явно не познава и богатата нумизматична литература, в която по различни поводи се разглежда и въпроса за т.н. "автономни"монети. Тяхното точно наименование е псевдо-автономни монети, чието сечене, в повечето случаи е ставало паралелно с това на редовните монети /т.е. на монетите, върху чиято лицева страна е представен образ на владетел/. Никополис ад Иструм е пуснал в обръщение незначителен брой псевдоавтономни монети, които се датират от II-IIIв.[7], а не както голословно твърди авторът, от преди Нероново време.

И най-сетне. Преди да се правят аналогии с монетите на Перинт, където наред с тези, които носят образите на Попея, се срещат и такива с образите на Германик, Нерон, Октавия[8] и др., не трябва да се забравя, че Перинт по онова време /Iв./

е бил главен град на Тракия като провинция на сената, управлявана от прокуратори със сенаторски ранг.[9] Като седалище на управител на провинция Перинт е имал много по-голямо значение от останалите градове в Тракия-Филипопол, Сердика, Пауталия, Бизия и др., от които нито един не сече монети в средата на Iв.пр.н.е..

Дори и да приемем, че Никополис ад Иструм в разрез със сведенията на Амиан Марцелин[10] и на Йорданес,[15] които сочат ясно, че неговото основаване е свързано с победоносните походи на Траян срещу даките и със неговата забележителна урбанизаторска политика, е съществувал като град много по-рано, едва ли е възможно да допуснем, че неговата градска управа е пуснала в обръщение една редка емисия бронзови монети с образа на Сабина Попея без да отсече такива с образа на властния Нерон.

Авторът на откритието е пренебрегнал не само основните нумизматични съображения, но и елементарните исторически данни, които засягат основаването на Никополис ад Иструм. Ако следваме Амиан Марцелин и Йорданес, а ние нямаме никакви основания да ги отхвърляме, градът наречен "град на победата" /Нике полис / е бил основан от Траян в чест на неговите победи над даките и е бил населен главно с колонисти, докарани предимно от Мала Азия.[12]

Анализът на епиграфските паметници, произведенията на изкуството и монетите е предоставил на изследвачите и други интересни сведения, които хвърлят светлина върху историята на Никополис ад Иструм. Така първите надписи, в които се оповестява името на града са едва от края на царуването на Адриан и началото на управлението на Антоний Пий.[13]

От същото време се датират и първите монети[14] две интересни обстоятелства, които показват, че едва тогава новооснования град дава признаци на организиран живот.

Всичко казано дотук показва каква подготовка и отношение са необходими при разглеждането и интерпретирането на нумизматичния материал.

Всъщност ние сме свидетели на дилетански опит-основаването на Никополис ад Иструм станало след войните на Траян да се постави половин век по-рано във времето на Нерон и то при жена му **Сабина Попея** /63-65/, въз основа на погрешна интерпретирана монета на **Диадумениан**.

---

1. Съобщение за това "откритие" под заглавието "Необикновена нумизматична находка" бе публикувано във в. Работническо дело, бр. 192 / 11. VII. 1975 г. Във в. Вечерни новини от 10. VII. 1975г. бе публикувано съобщение за "официалния доклад по повод депозираното откритие в Комитета за изкуство и култура в областта на античната нумизматика", който ще бъде изнесен от Ас. Минкин. В същото съобщение бе даденои иметона рецензента - проф. д-р Христо Данов.
2. **G. Govau**. Chronologie de l'Empire Romain. Paris, 1891, p. 266.
3. **P. Pick**, Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien. Berlin, 1898, p. 474, Nr. 1878.
4. **E. Schönert**, Die Münzprägung von Perinthos. Berlin, 1965, p. 135-136.
5. **Schönert**, цит. съч. p. 135
6. **Pick**, цит. съч. pp. 372-474
7. **Pick**, цит. съч. p. 347
8. **Schönert**, цит. съч. pp. 132-135
9. CIL, III, 7394; CIL III, 7395: REA 6, p. 454.
10. **Amm. Marcell**, 3, 5, 16.
11. **Jordanes**, Git. 18.
12. **D. Kalopothakes**. De Thracia provincia Romana. Lipsiae, 1893, p. 36.
13. **Б. Геров**. Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики - ГСУ, ФФ, т. X L VII с. 105-120.
14. **Pick**, цит. съч. p. 348.

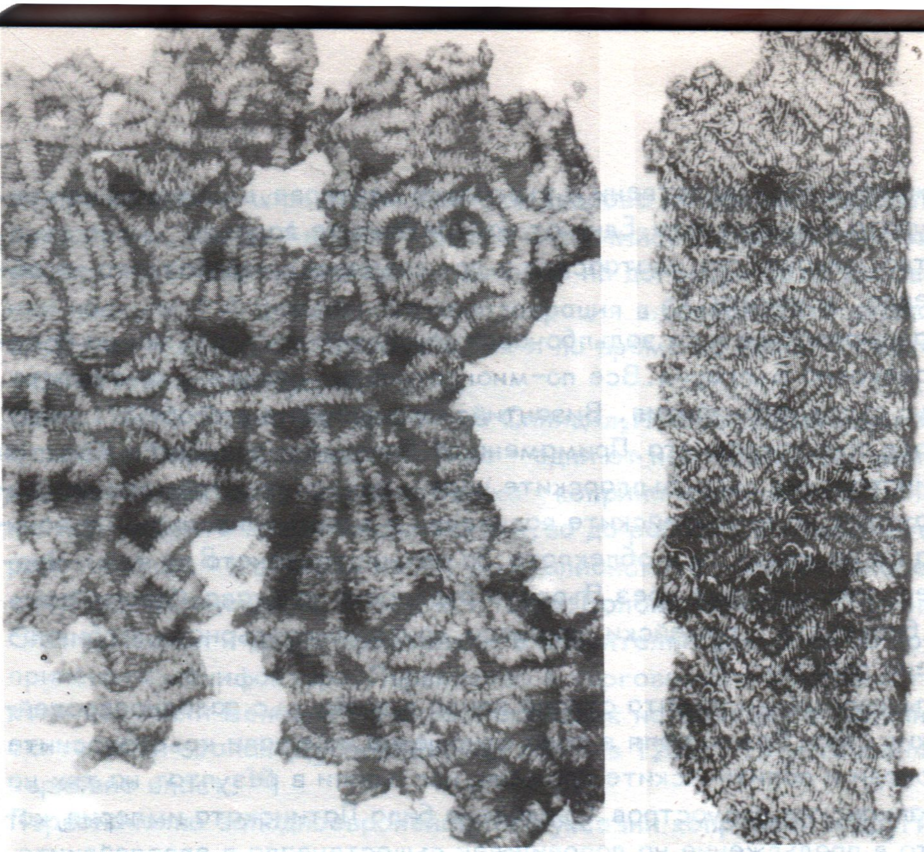

Обр. №1-а и б. Фрагменти от луксозни византийски копринени тъкани, намерени в дворцовата църква "Св. Параскева" на Царевец, във В. Търново

ЖЕНСКИЯТ АРИСТОКРАТИЧЕСКИ КОСТЮМ ПРЕЗ ВТОРАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

Виолета Вълкова - Нешева

Женският аристократически костюм през Втората българска държава / кр. на XII - XIV в. / се развива и оформя под влиянието на различни тенденции и традиции в модата. Той е тясно свързан със стопанския, политически и културен живот на феодалното общество и с мястото и ролята на жената в системата на феодалната йерархия.

По това време феодализмът в българските земи достига до разцвет. Значително се разрастват градовете, които се превръщат в оживени производствени и търговски центрове, в огнища на културата и изкуството. Едни от най-развитите занаяти са тъкачество, шивачество, златарство и др., свързани с изработката на облекло и накити.[1]

Разширяват се и се задълбочават международните връзки на средновековна България. Все по-многостранни стават контактите със съседна Византия. Византийското влияние е особено силно сред аристокрацията. Примамени от блясъка и разкоша в Константинополския двор, българските царе и боляри се стремяли да подражават на византийските василевси и висши сановници и в начина си на живот, и в облеклото. За осъществяването на този процес, започнал още през Първата българска държава, допринесли и браковете с ромейски принцеси, които се превърнали в обикновена практика.[2]

Същевременно нашата страна влиза в допир със западноевропейския свят. Важна роля в това отношение изиграли кръстоносните походи и политическите промени, настъпили в резултат на тях на Балканския полуостров. Създадена била Латинската империя, която в продължение на половин век съществувала в европейските предели на Византия. Усилва се външнотърговския обмен на България. Под покровителството на българските владетели като главни търговски партньори били привлечени италианските републики и Дубровник. В нашите земи трайно се заселили чужденци от западно и средноевропейски произход - саксонски рудари в западните им краища и венецианци, генуезци и други "франки" в цели квартали на големите градове.[3]

Женският аристократически костюм е отразен в редица паметници на средновековната живопис от XIII-XIV в. - предимно светски портрети в стенописи и миниатюри и в изображения върху лицевата страна на някои монети. Археологическите материали-останки от него засега са твърде малко.

Според живописните изображения облеклото на българската феодална аристокрация се изработвало обикновено от изящни луксозни копринени платове, внасяни от Византия и Изтока, а от XIII в. - и от Западна Европа /обр. 1 - а, б/. Византийските тъкани били богато орнаментирани с геометрични, растителни и зооморфни мотиви и допълнително украсявани с бисери и разноцветни скъпоценни камъни.[4] До XII в. империята държала в свои ръце монопола върху производството и търговията с тях. По търговски път те проникввали в царските и крапски дворове на всички европейски страни, чак до Англия.[5] Често византийските владетели поднасяли луксозни тъкани при сключване на договори като дарове или подкупи.[6] А феодалната аристокрация в балканските държави, Русия и др. се снабдявала с тях и по време на войни - като плячка или контрибуции.[7]

През 1147г. Рожер II, "кралят на Силиция, Италия, Ломбардия и Калабрия" превзел Коринт и Тива - едни от най-големите производствени центрове на византийска коприна и отвлякъл в Палермо най-добрите византийски тъкачи, за да работят в тамошните работилници.[8] Към края на XII в. италианските градове Флоренция, Генуа, Венеция, а по-късно и Лука, Болоня, Милано, Торино, Сиена, Неапол и др. се превърнали в значителни центрове на копринената манифактура. Първенство в търговията с луксозни тъкани получили Венеция и Генуа. Посредник на Венеция в балканските земи станал Дубровник, над който в 1205г. тя установила върховна власт.[10]

Първоначално западноевропейските луксозни копринени и други платове, произвеждани още и във Фландърските и английски тъкачници, се изработвали по подобие на византийските, а по-късно те добили и свои, локални особености.[11]

Накитите, носени от господствуващата класа у нас, се изработвали от благородни метали - злато, сребро, обикновено в скъпи и ефектни техники - филигран и гранулация. Често били украсявани с бисери, скъпоценни камъни, емайл. Изкусни майстори-златари въплътявали в тях както местни, народни традиции, така и чужди моди - византийски или западноевропейски. Понякога се внасяли и готови образци.[12]

Костюма на българските аристократки ще разгледаме, доколкото позволяват съществуващите данни, съобразно техния ранг.

1. Царски костюм

Представа за него ни дават изображенията на :

- царица Ирина, съпруга на Иван Асен II върху стенописа от църквата "Св. Арахангел Михаил" в гр. Костур /1246-1253/ и върху монети със сина ѝ Михайл II Асен, сечени през 1242-1246г.[13];
- царица Ирина, жена на Константин Асен в стенопис от Боянската църква /1259г./[14];
- царица Теодора, първата жена на Иван Александър в миниатюра на Манасиевата летопис/1344-1345г./[15];

- "новопросвещената " царица Сара-Теодора, втора съгруга на Иван Александър в миниатюра на Лондонското евангелие /1356г./ и върху медни монети на същия цар, сечени след 1355 г.[16];
- царските дъщери деспотица Кера Тамара, Кераца и Десислава в миниатюра на Лондонското евангелие[17];
- някои изображения на светици и Богородица от XIV - XVв.[18];

В тези паметници е представен тържественият костюм на българските царици и принцеси през XIII и XIVв./обр.2,3,4/. Само в портрета на царица Ирина в Костур е изобразен ежедневен костюм, който се различава от първия главно по липсата на владетелски отличия /инсигнии/, носени при тържествени случай/обр.5/.

Основна дреха и в женското, и в мъжкото царско облекло у нас е далматиката. Тя е дълга до глезените, има туникообразна кройка, трапецовидна разширена в долната си част.[19] В българския двор прониква от Византия.

Женската далматика през XIII в. отпред е цяла, без разрез. Ръкавите са тесни и дълги до китката и завършват с или без маншет /обр.2 /. С такава дреха е представена царица Ирина в Костур и върху монетите й със сина й Михаил и царица Ирина в Бояна. Тази далматика продължава да се употребява и през XIV в. / обр.4 /. Виждаме я в изображението на царица Теодора в Манасиевата хроника и на царските дъщери в Лондонското евангелие. Тя се среща и в Сърбия през XIII в.[20] Във Византия обаче тесните ръкави са модерни до X в.[21] През XI и следващите векове далматиките там имат разширени в долния си край ръкави.[22] Следователно далматиката с тесни ръкави в Балканските страни през XIII -XIV в. е късно подражание на една вече отминала византийска мода.

Българските царици през XIV в. са носели и друг вид далматика- с разрези отпред на гърдите и в долната част на дългите тесни ръкави, закопчани с малки сферични копчета и обточени със златист ширит / обр.3 /. В такава дреха е облечена царица Сара-Теодора в Лондонското евангелие и върху една от медните монети на Иван Александър.[23] Във Византия не се срещат далматики от този вид. Виждаме ги само в някои паметници на сръбското изобразително изкуство.[24] Основните им елементи - разрезите са много разпространени в готическото женско облекло в Западна Европа през XIII - XIV в.[25] и са характерни за сукманеното женско облекло у нас, на което ще се спрем по-нататък.

През XIV в. българските владетелки започват да носят сакос й грануца - дрехи, сходни по кройка с далматиката. И двете са заимствувани от Византия.

Сакосът е с права туникообразна кройка, почти по тялото. Ръкавите му са дълги и тесни / обр. 6 /. В такава дреха е представена Сара - Теодора върху някои от медните монети на Иван Александър.[26] Паралели за тези изображения няма нито във византийските, нито в балканските и др. паметници на изкуството. Във Византия сакосът е засвидетелствуван като мъжка дреха.[27] Затова употребата му от жените у нас въз основа само на монетните изображения може да се допусне с голяма вероятност, без да се приема като безспорен факт.

Гранацата има същата кройка като сакоса, но ръкавите й са силно разширени в долната си част / обр. 7 /. Тази дреха е изобразена върху един тип от медните монети на Иван Александър с жена му Теодора[28], в портрета на св. Елена в църквата в Беренде[29] и в някои миниатюри на Манасиевата летопис[30] и Лондонското евангелие.[31] Тя е била доста популярна във владетелските дворове на Сърбия през XIV в.[32] и на Румъния и Русия през XIV-XV в.[33] Връхна дреха в женския аристократически костюм е мантията. Тя е полукръгла или трапецовидна и в зависимост от това се прикрепва към раменете или се закопчава отпред с фибули / обр. 2-5 / -5/. Краищата й са обточени със златиста ивица, украсена с бисери и скъпоценни камъни. Често тя е била подплатявана с едноцветна или декорирана тъкан.[34] Мантии като царско облекло са представени в портрета на Ирина в Костур, Ирина в Бояна, царските дъщери и Теодора в Лондонското евангелие и на др. места.

Неотменна част от тържествения царски костюм са владетелските отличия / инсигнии/. У нас те са възприети от Византия, откъдето се разпространяват не само в балканските страни и Русия, но и в Западна Европа.[35]

Освен като знаци за достойнство и ранг, някои от тях служели и за украса на главата и облеклото. Инсигниите се изработвали от благородни метали, обикновено злато или от златовезани и златотъкани ивици плат и били богато украсявани с бисери и скъпоценни камъни.

За да подчертае божественото начало на властта, църквата проповядвала свръхестествения им произход. Според трактата за дворцовия церемониал на византийския император К. Багренородни / X в./Константин Велики се е сдобил с владетелските отличия от бога, чрез ангелите. Затова те не трябвало да се носят всеки ден, а само в определени случаи, под благословията на патриарха. Съхранявали се под строг надзор в олтаря на Голямата църква /"Св. София" /в Константинопол. Ако императорът пожелаел да получи нов знак за власт, той трябвало да иска разрешение от епископите, патриарха и сената.[36]

У нас също била възприета идеята за божествения произход на владетелските отличия. Например в ктиторския портрет на Иван Александър, изписан в Костницата на Бачковския манастир през XIV в., короната на владетеля се придържа от две ангелчета, а над нея в сияние е нарисувана Богородица Ширшая небес.[37]

Женската царска корона в България през XIII в. е висока, с цилиндрична форма, леко разширена в горния си край и завършва със зъбци / обр. 2 /.[38] С такава корона е представена Ирина в Бояна. В доста схематичен и стилизиран вид я виждаме върху единия тип сребърни монети на царица Ирина със сина й Михаил /с четвъртити зъбци за разлика от боянската, която е с триъгълни/[39]. А върху другия тип монети на тази владетелка гравьорът е предал само бисерен низ, обхващащ челото.[40]

Корони от типа на изобразената в Бояна са употребявани в Сърбия през XIII в.[41] Във Византия обаче те са носени през XI-XII в.[42], т.е. и тук, както при далматиката с тесни ръкави има покъсно подражание на отминала византийска мода в балканските страни.

През XIV в. короната на българските владетелки и принцеси следва също византийски образци. Тя е кошовидна, силно разщирена в горната си част и обикновено завършва с триъгълни зъбци / обр 3, 4 /[43]. Представена е в изображенията на Теодора в Манасиевата хроника и в други миниатюри на същата летопис[44], на св. Елена в Беренде [45], на царските дъщери и Сара-Теодора в Лондонското евангелие и върху медните монети на Иван Александър и същата царица,[46] на Богородица и св. Елена в църквата в Бобошево [47] и др.

Тази корона, носена от византийските императрици през XIII-XIV в., произхожда от кошовидната шапка-прополома на византийските патриацанки от X-XI в.[48] От Византия кошовидната корона преминава и в Сърбия[49], Русия[50], Румъния[51].

Към короните на владетелките, от двете страни на лицето се прикачвали препендулии - бисерни низове, изпъстрени понякога със скъпоценни камъни. Те се спускали до раменете или обхващали ушите.[52]

Често под короната се поставял воал - мафорий, който придържал и прибирал косите [53]. В светските изображения у нас такъв воал не е представен. Царица Ирина носи полусферична шапчица под короната си, а според изображенията на двете съпруги на Иван Александър и неговите дъщери в Манасиевата хроника и Лондонското евангелие царската корона е поставена направо върху косите. Воали се виждат под короните на св. Елена в Беренде, св. Неделя и Богородица в Бобошево. Те са прозрачни, сиви и украсени с мрежа от бели ромбове.[54]

При коронацията си владетелите получавали и скиптър. [55]

Женският скиптър се отличава от мъжкия главно по големината си. Той представлява златна пръчка, която в горния си край завършва с кръст, кръст в кръг / XIII в./ и биконична украса или няколко топчета / XIV в. /. Скиптър е изобразен в почти всички светски и религиозни портрети у нас на лица от царски произход.

Далматиката, сакосът и гранацата се препасвали с порос - широка ивица златотъкана материя, обшита с бисери и скъпоценни камъни. Единият му край се спускал надлъжно, по средата на дрехата отпред, а другият се прехвърлял през гърба и след това отпред, обикновено през лявата ръка.[56] Това отличие за върховна власт има античен произход. В облеклото на римските консули то е известно под името trabea.[57] Обикновено поросът не допуска употребата на мантия.[58]

У нас той не е представен в светските живописни изображения на жени от царското семейство. Виждаме го само в изображения на светици- Варвара и Неделя в Бояна, Неделя и Елена в Беренде, Елена и Богородица в Бобошево.[59] Порос е изобразен в облеклото на българските царици Ирина и Сара-Теодора върху монети / обр.6,7 /.[60]

Върху далматиката и нейните разновидности се поставяла и широка кръгла яка - маниакион. Тя също се изработвала от златовезана или златотъкана ивица плат, украсена със скъпоценни камъни и бисери.[61] Маниакион носи царица Ирина в Бояна, владетелките и принцесите в Манасиевата хроника, Лондонското евангелие и върху монети. Виждаме го и в религиозни изображения,

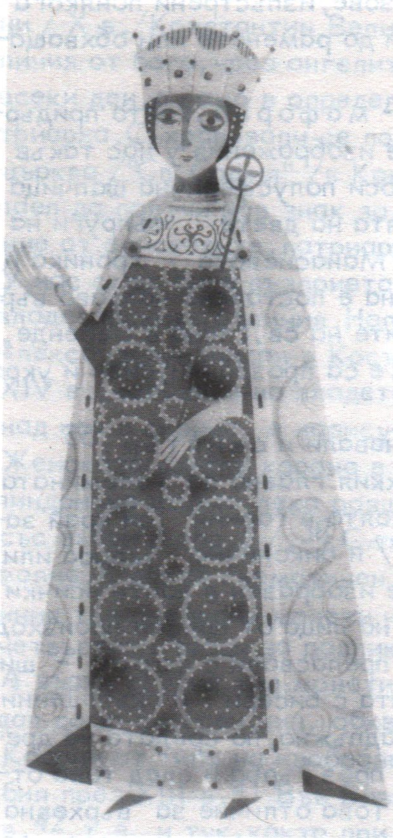

Обр. 2.Тържествен царски костюм от XIII в.Рисунка по стенопис от Боянската църкв.

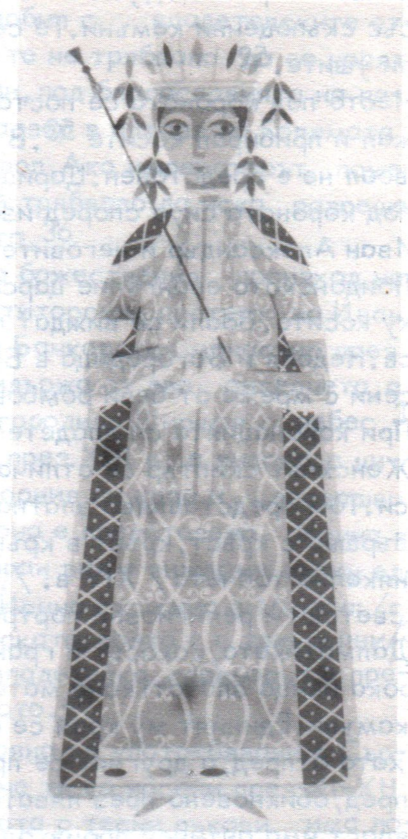

Обр. 3.Тържествен царски костюм от XIV в.Рисунка по Лондонското евангелие

изобщо при този вид далматика, която няма разрез отпред / обр. 2,4,6,7 /.

Горната част на дългите ръкави на далматиката били обхванати от перибрахиони - ивици от златотъкана материя, украсена като маниакиона и лороса.[62] В долния си край тесните ръкави обикновено се пристягали с маншет , изработен от същия вид тъкан.[63]

Далматиката, сакосът и гранацата завършвали в долния си край с широка ивица - бордюр от тъкан, богато украсена с везба, бисери и скъпоценни камъни. Такъв бордюр имат дрехите от този

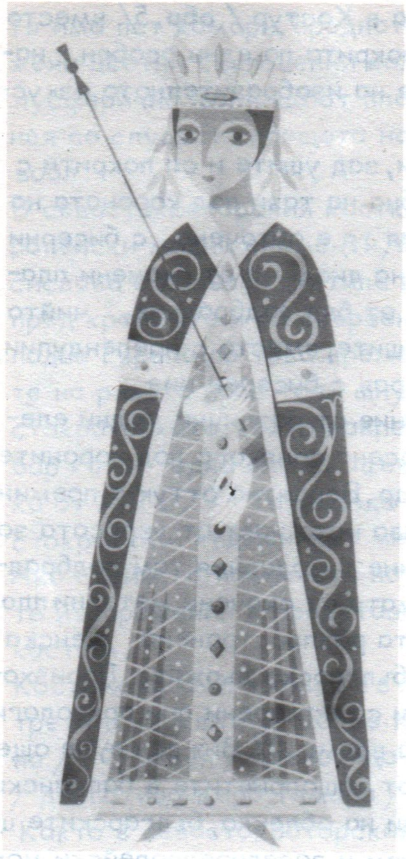

Обр. 4. Тържествен костюм на българска принцеса XIV в. Рисунка по миниатюра от Лондонското евангелие

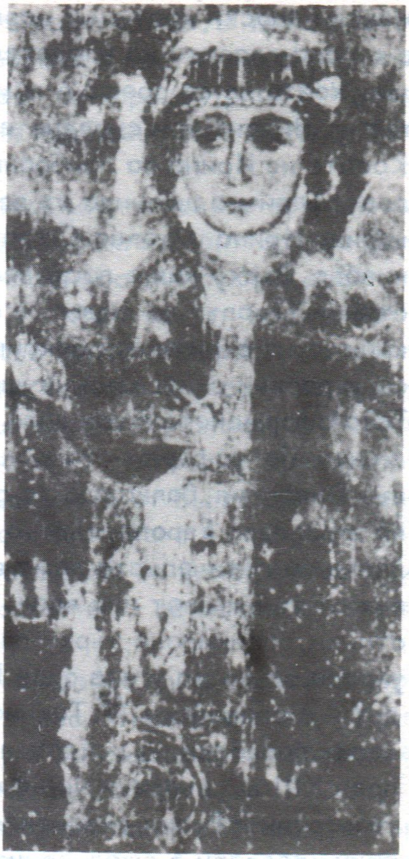

Обр. 5. Царица Ирина. Стенопис от църквата "Св. Арахангел Михаил" в Костур XIII в. Фоторепродукция

вид в почти всички български, византийски и сръбски изображения.[64]

Знак за върховна власт били и червените обувки. Те също са възприети у нас, в Сърбия и др. от Византия.[65] Според данните от живописта в България през XIII–XIV в. те са носени и от царици, и от болярки. По форма са островърхи, с плитко изрязано деколте. Тънки ремъчета ги придържат към крака. Изработвани са от мека кожа, вероятно внасяна от чужбина.[66]

В единственото запазено до наши дни изображение на ежедневен женски царски костюм – царица Ирина в Костур / **обр.**5/ вместо с корона главата на владетелката е покрита по един особен начин, който не се среща в паметниците на изобразителното изкуство на Византия и съседните страни.

Косите на Ирина са прибрани встрани, зад ушите и са покрити с полусферична шапчица от плат, подобна на тази под короната на царица Ирина в Бояна. Отпред по края тя е обточена с бисерни низове. Върху нея е поставена метална диадема от скачени пластинки. Овалът на лицето е обхванат от бял подбрадник, чийто краища са скрити под покривалото. Ушите, вместо с препендулии, са украсени с масивни наушници, покрая с бисерен низ.

Така оформеното покривало е съчетание от различни модни елементи. Полусферичната шапчица е носена понякога под короните във Византия, балканските страни и др. Вероятно оттук е преминала в Западна Европа, където се развива като част от украсата за глава на готическата дама в съчетание с модерния там подбрадник от тънък плат или воал.[67] Диадемата от скачени метални пластинки, апликирани върху плат, е доста разпространена женска украса за глава у нас през Втората българска държава. Произходът ѝ е славянски.[68] Такива диадеми са намерени при археологически разкопки на некрополи от това време.[69] Вижда се, че още през XIII в., въпреки че не излизат от общоприетите в балканските страни и Русия византийски форми на облекло, българските царици следвали в ежедневния си костюм и западноевропейски моди, и местни народни традиции.

2. Болярски костюм.

За съжаление в малко от достигналите до нас изображения на български болярки е означен техният ранг.

За севастократорски женски костюм можем да съдим по портрета на севастократорка Десислава в Боянската църква ! / 1259 г./. В такъв костюм са представени и светиците Варвара и Неделя в същата църква.[70]

Българските севастократорки подражавали в облеклото и украшенията си на владетелките / обр.8/. Те също носели далматики от богато орнаментирани луксозни копринени платове, обсипани с бисери и скъпоценни камъни. Над тях намятали мантии. Знак за достойнство и ранг е севастократорската корона – στέφανος възприета у нас от Византия.[71] Короната на Десислава е широка златна диадема, богато украсена с бисери и скъпоценни камъни.

Тя има пет камари, средната от които най-голяма. В тях са вложени цветни скъпоценни камъни. Короната е поставена върху полусферична шапчица от плат като тази на царица Ирина. Изпод нея се спускат краищата на модерния подбрадник от тънък бял воал.

В севастократорския костюм обаче има много повече западноевропейски модни елементи, отколкото в царския. Мантията на Десислава е напълно в стила на готическия костюм от XIII в. Отпред краищата й са свързани с шнур.[72] Като знатен жест в Западна Европа по това време се считало прехвърлянето на пръстите на ръката през този шнур.[73] Точно такъв е и жестът на севастократорката, който навремето беше охарактеризиран от А. Грабар като " една малко афектирана поза на елегантна французойка от XIII в."[74] Тази мода е била възприета от българските аристократки и художникът много вярно я е отразил в портрета.[75] Ако съдим по наличието на корона като знак за власт, в посочените изображения е представен тържественият севастократорски костюм.

Костюм на български деспотици е изобразен в светски портрети в църквите в Долна Каменица / деспотица Елена или Ирина / [76], Земен / деспотица Доя / [77], и в Лондонското евангелие / деспотица Кера Тамара / [78] - всичките от XIV в.

Както в севастократорския, така и в деспотския костюм при тържествени случаи са употребявани владетелски отличия-корона и др. Такива отличия са представени в портретите в Д. Каменица и в Лондонското евангелие. Следователно и в двата случая е изобразен параден женски деспотски костюм /обр. 9/.

Според тези изображения българските деспотици през XIV в. са носели далматика/Кера Тамара/ или гранаца / Елена/, изработени от същите луксозни тъкани и украсени така богато, както и царските. И тук виждаме модерния за времето си разрез отпред на гърдите / Д. Каменица /. Над далматиката се носела и мантия. Като отличия за власт се употребявали перибрахиони / Д. Каменица /, скиптър/ Кера Тамара/, корони. Короната на деспотицата в Лондонското евангелие е същата като на царицата. А изобразената в Д. Каменица е подобна на севастократорската, но отгоре има полусферична метална ивица, напречна на челото, а камарата е една. Поставена е върху воал, чиито краища се спускат по раменете и гърба.

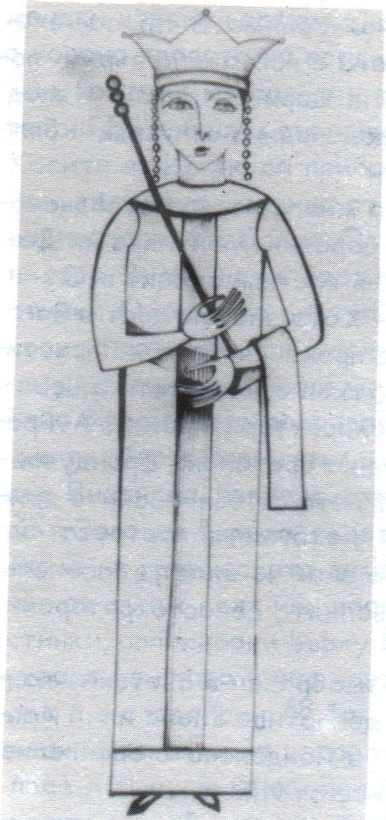

Обр.6. Българска царица, облечена в сакос. Рисунка по монети на Иван Александър – XIV в.

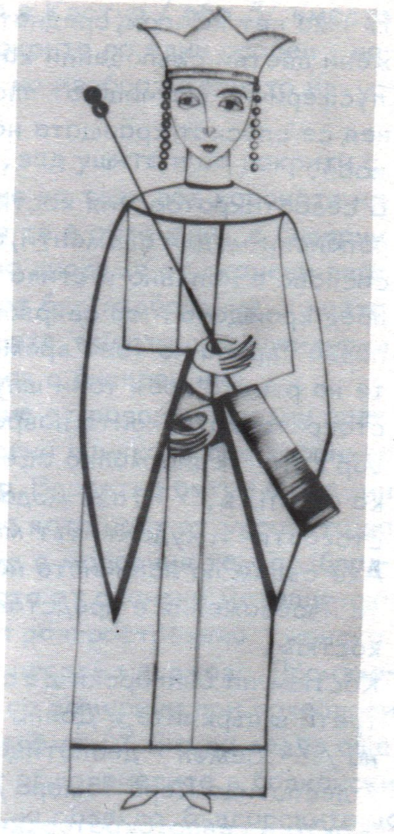

Обр. 7. Българска царица, облечена в гранаца. Рисунка по монета на Иван Александър – XIVв.

Близостта между тържествения деспотски и царски костюм показва голямото значение на деспотското звание, което подобно на севастократорското се е давало обикновено само на близки родственици на царското семейство.

Ежедневният деспотски костюм е доста по-различен от парадния. Представа за него ни дава изображението на деспотица Доя в Земенската църква / обр.10 /. Облеклото се състои от две дрехи с туникообразна кройка. Горната има разрез отпред на гърдите и декоративни висящи ръкави. При рамото те имат процепи, през които се подават ръкавите на долната дреха-риза. В долната си част

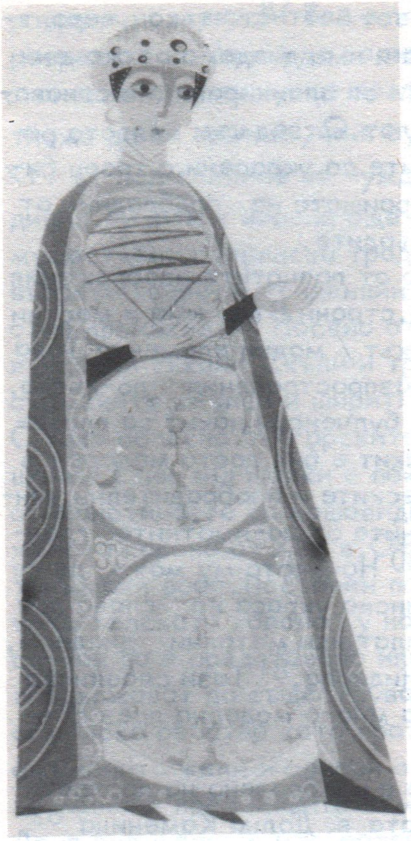

Обр. 8. Тържествен костюм на българска севастократорка от XIII в. Рисунка по стенопис от Боянската църква

Обр. 9. Деспотица Елена / Ирина ?/. Стенопис от църквата в Долна Каменица – XIV в. Фоторепродукция

между китката и лакътя тези ръкави имат разрези, закопчавани, както и пазвеният отвор на горната туника, с малки сферични копчета. Художественият ефект от това облекло вече не се предизвиква от тъканта, която е едноцветна, без орнаменти и бисери, а от употребата на шевици, обточващи огърлието, разреза отпред, процепа на декоративните ръкави на горната туника и разрезите на ръкавите на ризата.

Много интересна е шапката на деспотицата.[79] До известна степен тя прилича на покривалото на главата на царица Ирина в Костур, но е много по-сложна и по начин на изработка, и по украса.

По форма е цилиндрична. Изработена е от златиста тъкан, вероятно върху дървена подложка. В основата ѝ има диадема от скачени метални пластинки. Метални пластинки са апликирани и в основата на полусферичното дъно, също от плат. Отзад към лявото рамо се спуска продълговата кърпа. Ушите са украсени с троен бисерен низ. Под диадемата са скрити краищата на подбрадник от бял воал, който отпред се спуска до гърдите.

Такава шапка не се среща в нито едно от познатите изображения у нас, във Византия, балканските и др. страни. В нея има и местни / диадемата /, и чужди / подбрадникът / модни елементи. Това покривало за глава е първообраз на разпространения по-късно, в епохата на османското владичество булченски накит за глава- т.нар. у нас търновски сокай. Този накит е бил доста модерен в XIII-XIV в. у нас. Според археологическите и изобразителни данни той е носен по това време и от жените от по-имотните градски и селски слоеве, и от болярките.[80] Началото му може да се види в традиционната славянска моминска украса на глава при тържествени случаи с ленти от скъп плат или метални диадеми, описан навремето от чешкия учен Л. Нидерле.[81] Тази славянска украса, както вече споменахме, е била много модерна през Второто царство.

Болярско облекло от вида на Доиното е изобразено на портретите на неизвестните ктиторки в църквата в Долна Каменица [82], Карлуково [83], Капотино [84] - всичките от XIV в. / обр. 11 /. Различия се наблюдават в детайлите- бродирани ръкави на ризата, бродерия или златиста ивица / ширит / около разрезите отпред на гърдите и огърлието. Това облекло, което е първообраз на сукманената българска женска народна носия от XIX-XX в. и което условно можем да наречем сукманено се установява по археологически данни и сред по-имотните градски и селски слоеве през XIII-XIV в.[85] То е съчетание от различни елементи. Декоративните висящи ръкави са източна мода, проникнала у нас, в другите балкански страни, Русия, Западна и Средна Европа в XIV-XVв. Срещат се и в мъжкото, и в женското облекло. От тях по време на турското робство се развиват т.нар. " ръкавци ", "перапки " или " опашки " на женския сукман в някои области на днешните български земи.[86] Разрезите, както вече посочихме, са готическа мода, но те не са били чужди на българския костюм. През Първото българско царство характерна дреха у нас е кафтанът, който е разрязан отпред.[87] Той е типично източно облекло и е възможно разрезите на Запад да са заимствувани от него по време на кръстоносните походи, още повече, че те не се срещат там преди XIIв. Може да се приеме, че в сукманеното облекло у нас през XIII - XIV в. под влияние на чуждата мода се възражда една стара традиция. Ризата е носена още от славяни и прабългари. Стара, преимуществено славянска традиция е и бродерията. Следователно въпреки модните тенденции сукманеното облекло има народностен произход.[89] Носено от болярките, то е било изработено от луксозни тъкани. Скъпи и труднодостъпни за народа са били и сърмените шевици и ширити.

С това облекло българските аристократки носели разнообразни шапки. Един вид шапки е показан в изображенията на ктиторките от Калотино. Те са кошовидни по форма и наподобяват царската женска корона от XIV в. От горния им край към гърба се спуска тънък бял воал. Поставен по особен начин, той не се среща при владетелската корона у нас и в другите страни. Възможно е в случая да е представено някакво отличие за сан.[89] Тези шапки продължават да съществуват и след падането на България под османско робство като празничен народен накит, носен само от омъжените жени и описан от мнозина европейски пътешественици, минали през нашите земи през XV- XVIII в.[90]

Друг вид шапка е изобразена в Д. Каменица. Ктиторката носи на главата си покривало, подобно на модерните през XIII-XIVв. във Франция.[91]

Женско облекло в стила на готиката е представено в портрета на неизвестната ктиторка от църквата в с. Иваново, Русенски окръг / обр. 12 /[92] Макар че изображението е доста унищожено, вижда се, че основната дреха е с дълги тесни ръкави, в талията е пристегната с колан, а надолу пада на свободни гънки. Краищата на мантията са свързани отпред също по готически образец.[93] Главата е покрита по особен начин, наподобяващ шапката на ктиторката от Д. Каменица.

Пристягането в талията не е характерно за женския костюм у нас през Второто царство. Но то е типично за Западна и Средна Европа по това време.[94] По археологически данни българските аристократки от XIV в. са възприели оттам модерните колани с висящ край. В гроб в дворцовата църква "Св. Параскева" на Царевец във В. Търново са намерени метални украси - тока и край,

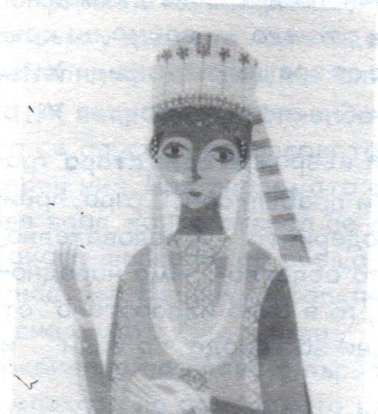

Обр. 10. Ежедневен костюм на българска деспотица от XIV в. Рисунка по стенопис от църквата в Земен

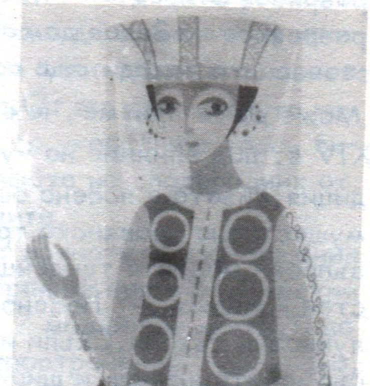

Обр. 11. Костюм на българска болярка от XIV в. Рисунка по стенописи от църквата в Калотино

принадлежали на такъв колан. Те са изработени от злато по готически маниер. Върху червения емайлов фон на пластинките са припоени предварително изляти от масивно злато и гравирани фигурки - дракон с криле за токата и женска фигура за края. В овални гнезда по бордюрите са вложени зелени скъпоценни камъни. Бронзов позлатен коланен край от същия тип, само че с гравирана женска фигура и син емайлов фон е открит в двореца в Царевец.[95] Подобни коланни украси са намирани и на други места в нашата страна. Възможно е те да са внесени от чужбина или

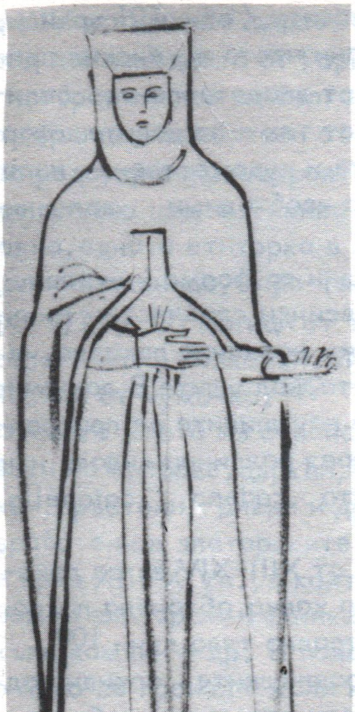

Обр. 12. Костюм на българска болярка от XIV в. Графична рисунка по стенопис от църквата в Иваново / В. Наследникова /

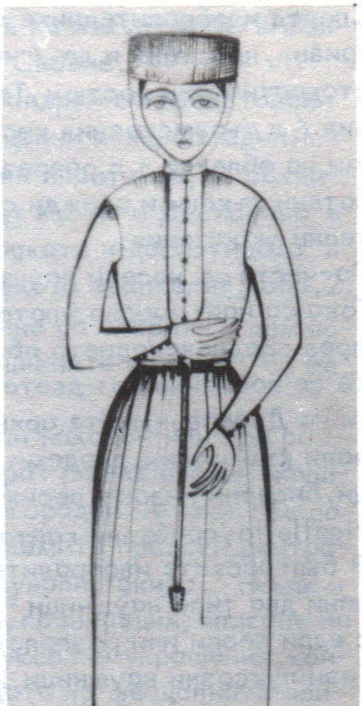

Обр. 13. Костюм на българска придворна дама от XIV в. Реконструкция по данни от гроб в дворцовата църква на Царевец във В. Търново

пък изработени у нас по вносни образци.[96]
Ако съдим по намерените малки сферични копчета върху гръдния кош на скелета на погребаната в дворцовата църква жена, явно от знатен произход,[97] нейното облекло трябва да е имало разрез отпред на гърдите и може би е от известния вече сукманен тип. Използването на колан показва, че то е било разширено в полите, падайки надолу свободно на гънки / обр. 13 /.

Според изобразителните данни личните накити / обици, огърлици, гривни, пръстени и др./ не са употребявани често в женския аристократически костюм. Те са изместени от владетелските отличия / в тържествения костюм /, а някои от тях - от новите форми на облекло - с разрези. За блестящите и художествено изработени тъкани и одежди също почти не са необходими допълнителни украшения.

По-често се носели наушници, разнообразни по форма и украса.

Това са най-масово употребяваните във всички славянски страни през средновековието обици.[98] Самото им название показва, че те се поставяли от двете страни на лицето, над ушите. В документи на Дубровнишките архиви се казва, че наушниците се прикрепвали към шапки, диадеми, корони, кърпи чрез различни видове ивици, бисерни низове, верижки, известни като cadena, catanella, rigolletto, сребърни гайтани.[99]

В българските изобразителни паметници от XIII-XIV в. са показани два типа наушници - масивна овална халка, обточена покрая с едри перли или разположени около централно тяло лъчи [100].

Тези луксозни наушници, известни в Дубровнишките архиви под названието cercelle, по изработка и стил се делят на български, сръбски, влашки и др. [101]

От първия тип са наушниците на царица Ирина в Костур /обр.5/

Подобни накити са намерени в Сараево / Югославия /, само че вместо бисери покрая те имат имитиращи ги метални полусферички. Датират се, както и нашият портрет, в XIII в.[102]

Сходни с Иринините са наушниците на Десислава в Бояна /обр.8/.

Към халката е припоена луновидна част, украсена с бисери. Близки до тези обици са някои екземпляри, съхранявани в Народния археологически музей.[103]

Наушниците на Ирина, Десислава, а и тези на царица Теодора в Манасиевата хроника, много приличат на руските колти.[104]

Другият тип наушници - централно тяло, около което радиално са разположени лъчи / конусчета /, е изобразен в портретите на ктиторките в Калотино, Д.Каменица и на др.места / обр.11/. Подобни са обиците на ктиторката от Лесново /Югославия /-XIVв.[105]

Наушници от този тип са намерени у нас в Драгижево, В.Търновско и се датират като изображенията в XIV в. В основата на лъчите им са вложени цветни камъни.[106] В Югославия ги виждаме като част от колективната находка от Прилеп, датирана в средата

на XIV в.[107] и от същото време - в Музея на изкуствата в Белград и в находката от Горно Оризари при Скопие.[108]
В изображенията на български царици и болярки са представени и огърлици, изработени от бисери и скъпоценни камъни. В един или два реда, припоени вероятно върху метални пластинки, те обхващат плътно шията. Такива украшения носят Ирина и Десислава в Бояна, едната ктиторка в Калотино, ктиторката и деспотицата в Долна Каменица, Сара-Теодора в Лондонското евангелие /обр. 2, 3, 8, 9, 11 /. Огърлици от този тип досега не са открити при археологически разкопки. Бисерите и скъпоценните камъни са се внасяли от чужбина.[109]
На много места из страната като случайни находки или при разкопки на гробове, църкви, селища се намират разнообразни наушници, пръстени, гривни и др. накити от благородни метали. Те са изработени в златарските ателиета на големите градски центрове през XIII-XIVв., в които са се практикували такива скъпи и сложни златарски техники като филигран, гранулация, влагане на скъпи камъни и др. В повечето от тези луксозни украшения, които явно са пренадлежали на жени от средата на феодалната аристокрация или на богати гражданки, задоволявайки техния изискан вкус и стремеж към блясък и разкош, се виждат стари традиции, онаследени главно от славяните, а понякога и от прабългарите и от античността.[110]

И така, в женския аристократически костюм през Втората българска държава е отразена характерната за епохата мода, разпространена сред феодалния елит на Европа. Най-много византийски елементи се съдържат в царския костюм. От Византия са проникнали у нас цели облекла и владетелските отличия. Но те не са сляпо копие на византийските образци, а са осмислени творчески, обогатени с нови форми под влияние на модата в Западна Европа и на някои местни народни традиции.

Болярският костюм е подложен повече на западноевропейското влияние. Същевременно той кондензира в себе си до голяма степен и редица типични за народното облекло и накити елементи. Като дело на майстори, произхождащи от средата на народа, женският аристократически костюм е народно творчество, дял от материалната и художествена култура на българския народ през Второто царство.

1.Д.Ангелов.Към въпроса за средновековния български град.-Археология II,1960,кн.3,с.14 сл.;Стр.Лишев.Българският средновековен град.С.1970,с.67 сл.,91 сл.;С.Георгиева. Градовете по времето на Втората българска държава.- Първи конгрес на БИД,т.I.С.1972,с.421 сл.

2.Вж.Д.Ангелов.Византийски влияния върху средновековна България.-ИПр 1947/1948,с.401 сл.;Й.Иванов. Облеклото у старите българи.-Родина III,1940-1941,кн.3,с.11-12.

3.В.Н.Златарски.История на българската държава през средните векове.С.1940,с.211 сл.;Д.Ангелов.Към въпроса..., с.12-13,18-19;Стр.Лишев. Цит.съч.,с.128 сл.

4.Н.Кондаков.Очерки и заметки по истории средновековного искусства и культуры.Прага 1929,с.302 сл.; O.Dalton. Byzantine Art and Archaeology. New York 1967, p. 585 sqq.; Фрагменти от такива тъкани са намерени в дворецa на Царевец във В.Търново

Вж.С.Георгиева.Накити и части от тъкани от двореца на Царевец.-Со.Царевград Търнов II,1974,с.404,обр.6-8

5.J.Ebersolt. Les arts somptuaires de Byzance. Paris 1923, p.4; Hayd. Le commerce de Levant, I. Leipzig 1923, p.19-20,53-54.

6.М.Сюзюмов.Ремесло и торговля в Константинополе.-ВВр IV,1951,с.33 сл.

7.Вж. I.Bratianu. Le commerce bulgare dans l'empire byzantin et le monopole de l'empereur Leon VI a Thessalonique. -

8.Д.Ангелов.История на Византия,I,с.181.

9. I. Ковачевић. Средновековна ношна балканских словена. Београд 1953,с.186 и цит.лит.

10.Ив.СакъзовСтопанските връзки между Дубровник и българските земи през 16 и 17 столетия.С.1930,с.2

11. I.Ковачевић.Цит.съч.,с.185 сл.

12.С.Георгиева.Българските средновековни накити.-Археология III,1961,кн.1,с.5 сл.;С.Георгиева-Д.Бучински. Старото златарство във Враца.С.1959,с.32 сл;М.Ваклинова.Български средновековни накити /под печат /. Изказвам сърдечна благодарност на авторката за предоставената ми за ползуване публикация в ръкопис.

13.Ас.Василиев.Ктиторски портрети.С.1060,с.14–15,обр.3; Ив.Дуйчев.Приноси към историята на Иван Асен II.–Сб. Българско средновековие С.1972,с.316 сп.;Н.Мушмов.Една нова сребърна монета на царица Ирина със сина й Михаил.–Сб. В.Н.Златарски.С.1925,с.185–186,обр.4,5;Т.Герасимов. Антични и средновековни монети в България.С.1975,с.130] обр.105.

14.Ас.Василиев.Цит.съч.,с.20,обр.4,6;Е.Манова.Видове средновековни облекла според стенописите от XIII–XV в. в Югозападна България.–ИЕИМ V,1962,с.8 сл.,обр.1 и цит.лит.

15.Ив.Дуйчев.Миниатюрите на Манасиевата летопис.С.1964, с.36;Ат.Божков.Българската историческа живопис,ч.I, С.1972,обр.36.

16.Б.Филов.Миниатюрите на Лондонското евангелие на цар Иван Александър.С.1934,табл.136.

17.Пак там,табл.135.

18.Е.Манова.Цит.съц.,с.14 сл.,обр.6–8.

19.Н.Кондаков.Цит.съч.,с.184.

20. I.Ковачевић.Цит.съч.,табл.VIII.

21. Σ.Λαμπρός. Λέυκωμα Βυζαντινῶν αὔτοκρατορῶν, 1930,№43

22.Пак там,№№ 63,83_2 и др.;М.Ваклинова.Паметник на средновековната дребна пластика.–Археология XII,1970,кн.2,с. 48

23.Т.Герасимов.Медни монети на Иван Александър с жена му Теодора.–ИАИ XVII,1950,с.129,обр.76.

24. I.Ковачевић.Цит.съч.,табл.XVIII,XX а,X III.

25. F.Boucher. Histoire du costume en occident de l'antiquité à nos jours. Paris 1965, p.184; E.Thiel. Geschichte des Kostüms. Berlin, 1973, p. 170.

26.Т.Герасимов.Цит.съч.,обр.70–76.

27.Пак там,с.128 и цит.лит.

28.Вж. J.Ebersolt. Op. cit., p.122 sqq ; I.Ковачевић. Цит.съч.,с.266-267;Т.Герасимов. Цит.съч.,с.129 обр.78.

29.Е.Манова. Цит.съч.,обр.6.

30.Ив.Дуйчев. Цит.съч.,№№ 19,34,56,57,67.

31.Б.Филов.Цит.съч., №№ 15,91,131,136,210,240,260,263, 287,293,294,314.

32. I.Ковачевић .Цит.съч.,табл.XXI XXV-XXVI,XXVII-XXVIII,XXX,X LII.

33.C.Nicolescu. Istoria costumului de curte in ţarile Romane. Bucureşti 1970, pl. LXXXIV, CI,CV-CX,CXII,CXIII, fig. 40.

34.Н.Кондаков. Изображения русской княжеской семьи в миниатюрах XI века.СПб 1906,с.43,рис.5;Очерки и заметки ...,с.224.

35. I.Ковачевић.Цит.съч.,с.236 сл.

36. C.Porphyrogénète. Le livre des cérémonies II. A.Vogt. Paris 1933, p. 1-10 (38-39).

37.Ас.Василиев.Цит.съч.,с.33-34,обр.12

38.Кр.Миятев.Царска корона в селска хижа.-ИНЕМ XIV,1943, с.39.

39.Н.Мушмов.Цит.съч.,обр.4.

40.Пак там,обр.5.

41. I.Ковачевић .Цит.съч.,табл.XIII.

42.J. Ebersolt. Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantine. Paris 1917, p. 99, fig. 23,31,41,47 etc.

43.Кр.Миятев. Цит.съч.,с.39.

44.Ат.Божков.Цит.съч.,обр.36;Ив.Дуйчев.Цит.съч.,№№ 19,27,34,56,57,67;

45.Е.Манова. Цит.съч.,обр.6.

46.Б.Филов. Цит.съч.,табл.136;Т.Герасимов.,с.127,обр.

70-71,75-77.

47.Е.Манова.Цит.съч.,обр.7,8.

48. C.Porph. Op. cit., p. 64 (50)
J.Ebersolt. Les arts.., p. 126-129 etc.

49. I.Ковачевић. Цит.съч.,табл.X,XXI,XXVII-XXVIII,XXX и др.

50.В.Н.Лазарев. Древнерусские мозаики и фрески.М.1972, илл.415,446,447.

51.C.Nicolescu. Op. cit., pl. LXXVIIa,LXXXIII,CV,CXII, CXXIII, etc.

52.Св.Радојчић. Портрети српских владара.Скопье 1936,с.82.

53. C.Porph. Op. cit., p. 16, 63.

54.Е.Манова.Цит.съч.,с.16,обр.6-8.

55. I.Ковачевић.Цит.съч.,с.246-247.

56.Св.Радојчић.Цит.съч.,с.82.

57. J.Ebersolt. Op. cit., p. 13.

58.Н.Кондаков.Очерки и заметки..,с.224.

59.Е.Манова.Цит.съч.,с.22-23,обр.6-8,11-12.

60.Н.Мушанов.Цит.съч.,обр.4-5.

61.Св.Радојчић.Цит.съч.,с.82;Н.Кондаков.Цит.съч., с.185,210; J.Ebersolt. Op. cit., p. 38; I.Ковачевић. Цит.съч.,с.252.

62.Св.Радојчић.Цит.съч.,с.82; I.Ковачевић.Цит.съч., с.252.

63.Пак там.

64. I.Ковачевић.Цит.съч.,с.253.

65.Пак там,с.287-288.

66.Е.Манова.Цит.съч.,с.67-68.

67.M.Beaulieu. Le costume antique et médièval. Paris 1967,

p. 100, fig. 120, 126; E. Thiel. Op. cit., p. 174, fig. 144, 147, 150_2, $151_{2,3}$.

68. С. Георгиева. Цит. съч., с. 7; Д. Овчаров. За един вид сърмен накит за глава през късното средновековие в България / XII–XIVв/ .–МПК 1971, с. 18 сл.

69. Кр. Митяев. Български могилни погребения от XIV в. при с. Радювене /Врачанско/. –ИБАИ V, 1928–1929, с. 341; Л. Бобчева. Средновековен некропол от Калиакра. – Векове 2/3, 1974, с. 97, обр. 1–5.

70. Е. Манова. Цит. съч., с. 27 сл., обр. 9, 10 и цит. лит., с. 30–31, обр. 11–12 и цит. лит.

71. J. Ebersolt. Op. cit., p. 68 ; В. Тъпкова-Заимова. Към въпроса за византийското влияние върху българското облекло. –ИИБИ 1951, кн. 1/2, с. 303; A. Grabar. La peinture religieuse en Bulgarie. Paris 1928, p. 161–162.

72. M. Davenport. The Book of the Costume I, New York 1948, p. 167, fig. 468, 470; p. 187, fig. 527; M. Beaulieu. Op. cit., p. 87, fig. 117, 120; E. Thiel. Op. cit., fig. 144, 141_1, 150_2, 151_1

73. E. Thiel. Op. cit., p. 172.

74. А. Грабар. Боянската църква. С. 1924, с. 26;

75. Срв. Ст. Михайлов. Боянската църква – бележит паметник на средновековното българско изкуство. –Археология II, 1960, кн. 2, с. 9,

76.

Старинар Н. С. I, Београд 1950, с. 55, 74–75; Л. Мавродинова. Църквата в Долна Каменица. С. 1969, с. 17 сл.; I. Ковачевић Цит. съч., с. 63–65.

77. Й. Иванов Старинни църкви в Югозападна България. –ИБАД III, 1912–1913, с. 63–64; Е. Манова. Облекла и тъкани в живописта на Земенската църква. –Археология III, 1961, кн. 2, с. 1–2; В. Наследникова. История на българския костюм. С. 1974, с. 31 и др.

78. Б. Филов. Цит. съч., табл. 135.

79.Вж.бел.77.

80.В.Нешева.Приноси към проучването на облеклото през Втората българска държава.-Археология / под печат /.

81.Л.Нидерле.Быт и культура древных славян. Прага 1924, с.191;Д.Овчаров.Цит.съч.,с.19;В.Нешева. Цит.съч.

82.Вж.бел.76.

83.Кр.Митяев.Пещерна църква "Св.Марина"- ГНМ VI,1932-1934,с.291-292;Д.Панайотова.Болгарская монументальная живопись XIV века.С.1969,с.28-29.

84.Кр.Миятев.Българският сукман.-СпБАН XXI,1950,с.251; Е.Манова.Видове средновековни облекла..,с.43-45;В.Наследникова.Цит.съч.,с.27-30.

85.В.Нешева.Цит.съч.

86.Кр.Миятев.Цит.съч.,с.227,обр.2-4,с.248.

87.В.Наследникова.Цит.съч.,с.15-17,обр.8.

88.В.Нешева.Цит.съч.

89.Кр.Миятев.Царска корона..,с.25 сл.

90.Пак там.

91.M.Beaulieu. Op. cit., p. 100.

92.Ас.Василиев.Цит.съч.,с.35-36,обр.13.

93.E.Thiel. Op. cit., p. 170-172.

94.Пак там,фиг.144,148,153;
M.Davenport. Op. cit., fig. 468,470,527 etc.

95.С.Георгиева.Накити и части от тъкани от двореца на Царевец.-Сб.Царевград Търнов II,1974,с.394,обр.1 4-6, кат.№№ 1-3.

96.М.Ваклинова.Български средновековни накити/под печат/.

97.С.Георгиева.Цит.съч.,с.393.

98.Л.Нидерле.Славянские древности.М.1956,с.242-243;Б.Рыбакoв. История культуры древней Руси I.М/Л 1951,с.239; С.Георгиева.Българските средновековни накити,с.6 сл.и др.

99.Б.Радојковић. Накит код Срба од XII до краја XVIII века. Београд 1969,с.41,сп.23,28,29.

100.М.Ваклинова. Цит.съч.

101.Б.Радојковић. Цит.съч.,с.41.

102.Пак там,табл.61.

103.Е.Манова.Цит.съч.,с.29-30 и цит.лит.

104.Б.Рыбаков.Ремесло древней Руси.М.1948,рис.83-Б.

105. І.Ковачевић. Цит.съч.,табл.X LVI.

106.Б.Филов.Драгижево /Търновско/.Новооткрити старини.- ИБАД III,1912/1913,с.335-336.

107.Б.Радојковић. Цит.съч.,табл.63.

108.Пак там,табл.64,65,66.

109.Ив.Сакъзов.Цит.съч.,с.184,195.

110.М.Ваклинова.Цит.съч. и др.

Снимките са изработени от Роза Станева-фотограф при АИМ

рисунките - от Георги Ножаров,художник - Народен театър "Н.Й.Вапцаров",Благоевград.

НАХОДКА ОТ СРЕБЪРНИ МОНЕТИ ОТ с.ДРАГОВИЩИЦА, КЮСТЕНДИЛСКО

В началото на май 1975 г. след изораване с трактор на около 400 м на североизток от с.Драговищица и на север от пътя за с.Шишковци бяха намерени множество сребърни монети. Сто от тях, почти изключително турски, бяха предадени на Окръжния музей-Кюстендил. Между тях е и талер от времето на Мария Терезия, сечен във Виена през 1773г. Турските монети са сравнително груби, някои са с неравен ръб, като някои единични екземпляри имат пукнатини от периферията към центъра, други са лошо центрирани при сеченето и печатите са поставяни несиметрично с неравномерен релеф на надписите и др. Монетите са били в непосредствен контакт със земята и значително са увредени от прякото й ерозивно действие, някои са пробивани, за да бъдат носени като украшения, а други са значително изтрити, поради по-продължителната им циркулация. Турските монети са от времето на султаните Мустафа III / 1757-1774 г. / и Абдул Хамид I / 1774-1789 г./. Намериха се три типа монети : гюмюш грош, ирмилик - половин грош и онлук - десетаче или 1/4 грош. На лицевата страна тези монети имат тугра - султански печат и известна благословия във вид на плетеница от арабски букви, под тях името на султана, придружено от ласкателни епитети, а най-отдолу е годината на султанското възшествие. Обратната страна съдържа няколко реда надписи на арабски език с почти едно и също съдържание за всички султани.

На монетите от Мустафа III, сечени през 1757г. под туграта четем: "Султан Мустафа бен Ахмед, даме-мюлкие дурибе фи Константиние ". /Султан Мустафа, син на Ахмед, щастлив господар, сечена в Константинопол./ На опакото "Султан юл береин, вахакан юл бахреин, султан бен султан ". / Султан, владетел на две морета, победител на две суши, султан, син на султан /.

На монетите от Абдул Хамид също има подобни по-дълги надписи със стих от Корана.

На кого е принадлежало съкровището и кои са били причините да бъде заровено то в земята и сетне забравено ?

Най-вероятно монетите са били собственост на някой местен деребей-спахия, богат владетел на плодороден тимар с трудолюбиво население. Алчният господар сигурно е умеел да разплаква селяните, да носи златокован ханджар, да дипли сърмен елек над атлазен пояс. Заделеното сребро може да е било предназначено за служебен възход - за купуването на аянски кафтан. Но султанските телали позовават благоденстващия спахия за война далеч на север и прекъсват идилията на феодалното благополучие. Недоверчивият господар тайно скрива богатствата си в земята и поема неизвестния и страшен път на войната.

... Къде и как е загинал заможният спахия от Драговищица ние не знаем. Това може да е станало при безплодния турски щурм на Кинбурн през 1787г., или две години по-късно в Молдавия при Фокшин и река Ръмник, където легендарният руски генерал Суворов разгромя многохилядна турска армия, а може би е дочакал до края на 1790 година в гарнизона на Измаил обсадата на руските войски и недоживял да види унизителната капитулация на тази голяма турска крепост. Неговото име не е вписано в летописа на историята, не е намерило и място в паметта на местното население, което вероятно през целия му живот не е съзряло нито една добродетел, нито една положителна черта у този егоистичен и сребролюбив турски ага.

Каквато и да е незавидната участ на анонимния собственик на тези пари, те са за нас ценен исторически извор.

Янчо Янев

Списание "НУМИЗМАТИКА", брой 4 / 1975

СОДЕРЖАНИЕ

А.Рогалскии – К вопросу о монограммах магистратов на греческих монетах 3

И.Карайотов – Монеты, найденные при раскопках крепости "Малкото-кале", г.Созопол и фракийской крепости на Мандренском озере 10

М.Юрукова – О положившей начало чеканке монет города Никополис - ад - Иструм - т.н. монете Сабины Попеи 17

В.Нешева – С Костюм представительниц знати времен Второго болгарского государства 23

Я.Янев – Клад из сребряных монет, найденный в с.Драговиштица 49

SOMMAIRE

A.Rogalski – Au question des monogrammes des magistrats sur les monnaies grecques 3

Iv.Karaiotov – Monnaies des fouilles de "Malkoto kale"

près de Sozopol et de la forteresse thrace du lac de Mandren 10

Y. Youroukova - Du début du monnayage de Nicopolis ad Istrum - monnaie de Sabina Popea 17

V. Neševa - Costume de femme aristocratique pendant le Deuxième royaume bulgare 23

Y. Yanev - Trouvaille des monnaies d'argent du village Dragovichtiza 49

НУМИЗМАТИКА

Редактор - уредник: А. Дечев
Коректор: Ив. Николов
Печатни коли 3.5
Издателски коли 3
Формат 1/16 от 70/100
Тираж 2 500

Държавна печатница "Офсетграфик"

21009

ОФСЕТГРАФИК БЪЛГАРИЯ
OFSETGRAFIK BULGARIA

Цена 0,30 лв.